А. А. МОСКАЛЕНКО

ХРЕСТОМАТІЯ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

«РАДЯНСЬКА ШКОЛА»
1954

ХРЕСТОМАТІЯ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Упорядкував А. А. МОСКАЛЕНКО

ДЕРЖАВНЕ
УЧБОВО-ПЕДАГОГІЧНЕ ВИДАВНИЦТВО
«РАДЯНСЬКА ШКОЛА»
КИЇВ — 1954

ПЕРЕДМОВА.

В системі філологічної освіти майбутнього викладача мови та літератури середньої школи курс історії української літературної мови має велике значення. Однак ні викладачі, що читають цей курс, ні студенти, що вивчають його, досі не мають будь-яких посібників з цієї дисципліни. Щоб хоч в якійсь мірі ліквідувати цю прогалину, ми і друкуємо «Хрестоматію» текстів з давньої української літературної мови. Мета її — дати в руки викладачів і студентів хоч найголовніші зразки давньої української літературної мови різних її стилів для грунтовного засвоєння теоретичної частини курсу на практичних заняттях.

Ми цілком свідомі того, що цей посібник, як перша спроба, з багатьох причин ще далеко неповний. Для глибокого вивчення історії літературної мови дуже важливо простежити процеси розвитку її за текстами, в яких передаються основні граматичні та орфографічні особливості мови. Маючи це на увазі, деяку частину текстів (звичайно, в уривках) ми подаємо у фотокопіях з надійних друкованих джерел. Більшу ж частину текстів друкуємо звичайним гражданським шрифтом, але із збереженням всіх орфографічних особливостей тих джерел, з яких передруковуються тексти.

Добір текстів проведено з орієнтацією на ті твори, які наводяться в програмі з історії української літературної мови. Але подано не всі тексти, на які є посилання у програмі. Не подано текстів з тих творів, які менш важливі і не можуть істотно перешкодити зробити правильні висновки, або з тих творів, які можна легко розшукати, наприклад, у «Хрестоматії давньої української літератури» О. І. Білецького, «Радянська школа», 1949 р., 1952 р.

Посібник має три розділи:

1. «Літературна мова епохи Київської держави і наступної епохи феодальної роздробленості» (X—XIII ст.).

2. «Українська літературна мова доби формування української народності» (XIV — середина XVII ст.).

3. «Українська літературна мова доби формування української нації» (середина XVII — кінець XVIII ст.).

У першому розділі подано лише декілька кращих зразків з різних стилів древньоруської літературної мови. Подано їх для того, щоб студент міг сам бачити і виявити спільні та відмінні риси між древньоруською і давньою українською літературною мовами. І спільні, і відмінні лексичні, граматичні та мовно-стилістичні риси між древньоруською та давньою українською літературною мовою можна виявити лише шляхом зіставлення поданих в посібнику зразків.

В останніх двох розділах подано зразки літературної мови епохи формування української народності і української нації.

В кожному з цих розділів зразки літературної мови згруповані за стилями літературної мови й розташовані в хронологічному порядку. Таке групування їх полегшить студентові можливість співставляти та порівнювати зразки мови одного й того ж стилю і виявляти ті зміни, що сталися в словниковому складі, граматичній будові, фонетичній системі та мовно-стилістичних засобах давньої української літературної мови протягом майже пятьох століть.

Докладну характеристику більшості творів, з яких в усіх розділах цього посібника подано уривки текстів, можна знайти і в рекомендованій до курсу літературі, і в підручниках з української літератури.

В останніх двох розділах посібника подано також можливі практичні завдання, які студенти мають виконати за порадою викладача.

Щоб виконати рекомендовані завдання, студент повинен, звичайно, прослухати лекції з історії української літературної мови й опрацювати рекомендовану до цього розділу літературу.

При виконанні завдання треба спочатку уважно прочитати тексти, в яких можна знайти матеріал для розв'язування завдання, потім уже написати ілюстративний матеріал до завдання, скласифікувати і пояснити його.

Пояснення незрозумілих слів подано в невеличкому словнику в кінці посібника.

РОЗДІЛ І

ЛІТЕРАТУРНА МОВА ЕПОХИ КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ І НАСТУПНОЇ ЕПОХИ ФЕОДАЛЬНОЇ РОЗДРОБЛЕНОСТІ (X—XIII ст.)

ВСТУПНІ ЗАУВАЖЕННЯ.

У зв'язку з формуванням і подальшим розвитком феодального суспільства у східних слов'ян в IX ст. утворюється древньоруська держава — Київська Русь.

«З розвитком феодальних виробничих відносин і утворенням єдиної древньоруської держави племена східних слов'ян поступово склалися в єдину древньоруську народність з єдиною мовою, спільною культурою і спільною територією» [1].

З цього єдиного кореня — древньоруської народності та її мови — згодом утворилися сучасні братні східнослов'янські народи і їх мови.

В період Київської Русі на основі мови древньоруської народності створюється древньоруська літературна мова.

В дореволюційній мовознавчій літературі та деякий час і в нашій радянській літературі вважалося, що в епоху Київської Русі літературною мовою у східних слов'ян ніби була чужа їм старослов'янська (церковнослов'янська) мова, яка поступово витіснялась і зрештою була витіснена руською мовою. Акад. С. П. Обнорський у своїх працях довів, що «таке уявлення про походження руської літературної мови в корені невірне, тому що воно розходиться з безпосередніми даними мови найстаріших оригінальних пам'яток. Саме ці пам'ятки не мають у мові церковнослов'янських елементів. Така «Руська Правда», якій повністю чужий шар церковнослов'янізмів, таке, власне,— і «Слово о полку Ігореве», такі окремі жанри творів Володимира Мономаха, такі ділові акти (типу грамот) і т. д. Свідчення найстаріших наших літературних пам'яток зобов'язують нас

---

[1] Історія Української РСР, т. І, в-во АН УРСР, К., 1953, стор. 49.

твердити про руську первинну основу нашої літературної мови, яка до того ж народилася не в X ст., а складалася протягом попередніх століть»[1].

В цьому розділі ми і подаємо декілька кращих зразків древньоруської літературної мови — мови спільної для всіх східних слов'ян періоду Київської Русі.

ЛІТЕРАТУРА.

Й. Сталін, Марксизм і питання мовознавства, К., 1950.

С. П. Обнорский, Очерки по истории русского литературного языка старшего периода, М.—Л , 1946.

П. Я. Черных, Язык и письмо (Сб. «История культуры древней Руси», 1951).

Д. Лихачев, Возникновение русской литературы, АН СССР, Москва, 1952.

А. Арциховский, М. Тихомиров, Новгородские грамоты на бересте, АН СССР, 1953.

І. С. Свенціцький, Нариси про мову пам'яток староруського письменства XI віку, Вопросы славянского языкознания, кн. І, Львів, 1948.

СОУДЪ ІАРОСЛАВЛЬ ВОЛОДИМИРИЦА.

Правда Роуськаꙗ.

«Правда Роуськаꙗ», пам'ятка древньоруського письменства XI ст., дійшла до нас в багатьох списках у двох редакціях — короткій і поширеній. Списки в короткій редакції — старовинніші за списки у поширеній редакції. Нижче друкується уривок з «Правды Роуськои» за Синодальним списком 1282 р. новгородської Кормчої, який вважається одним з найдавніших списків.

Мова «Правды Руськои», на думку акад. С. П. Обнорського, «обнаруживает с поражающей выдержанностью систему русского литературного языка» (Очерки, стор. 30).

Ажь оубьѥть моужь моужа, то мьстити братоу брата, любо отцю, любо сыноу, любо браточадоу, любо братню сынови; оже ли не боудеть кто ѥго мьстѧ, то положити за головоу 80 гривенъ, аче боудеть кнѧжь моужь, или тивоуна кнѧжѧ; аче ли боудеть роусинъ любо гридь,

[1] С. П. Обнорский, Культура русского языка, М.—Л., 1948, стор. 12.

любо коупець, любо тивоунъ боꙗрескъ, любо мечникъ, любо изгои, любо словенинъ, то 40 гривенъ положити за нь.

(П)о Ꙗрославѣ же пакы съвъкоупивъшесѧ сынове ѥго: Изѧславъ, Свѧтославъ, Всеволодъ и моужи ихъ: Къснѧчько, Перенѣгъ, Никифоръ и ѡтложиша оубиѥниѥ за головоу, нъ коунами сѧ вы(к)оупати[1]; а ино все ꙗко же Ꙗрославъ соудилъ, тако же и сынове ѥго оуставиша.

Ѡ **оубииствѣ.** Аже кто оубиѥть кнѧжѧ моужа в разбои, а головника не ищють, то вирьвноую платити, въ чьѥи же вьрви голова лежить, то 80[2] гривенъ; паки людинъ, то сорокъ гривенъ.

(К)отораꙗ[3] ли вьрвь начнеть платити дикоую вироу, колико лет заплатѧть тоу вироу, зане же безъ головника имъ платити. Боудеть ли головникъ ихъ въ вьрви, то зане к нимъ прикладываѥть, того же дѣлѧ имъ помогати головникоу, любо си дикоую вироу; нъ сплатити имъ въ обчі 40 гривенъ, а головничьство а то самому головникоу; а въ 40 гривенъ ѥмоу заплатити из дроужины свою часть. Нъ ѡже боудеть оубилъ или въ свадѣ или въ пироу ꙗвлено, тъ тако ѥмоу платіти по вьрви нынѣ, иже сѧ прикладываѥть вирою.

Оже станеть без вины на разбои[4]. Боудеть ли сталъ на разбои безъ всѧкоꙗ свады, то за разбоиника людьѥ не платѧть, нъ выдадѧть и всего съ женою и съ дѣтьми на потокъ а на разграблениѥ. Аже кто не вложитьсѧ въ дикоую виру, томоу людьѥ не помагають, но самъ платить.

А се покони вирьнии. А се покони вирнии были при Ꙗрославѣ: вирьникоу взѧти 7 вѣдеръ солодоу на нед(ѣ)лю, оже ѡвьнъ любо полоть, или 2 ногатѣ, а въ сред(о)у коуна оже сыръ. а въ пѧтничю также; а коуръ по двоѥ на день; а хлѣбовъ 7 на недѣлю, а пшена 7 оуброковъ, а горохоу 7 оуброковъ, а соли 7 голважень; то то вирникоу съ отрокомъ; а кони 4, конемъ на ротъ соути ѡвьсъ; вирникоу 8 гривенъ, а 10 коунъ перекладьнаꙗ, а метелникоу 12 векши, а съсадьнаꙗ гривна.

---

[1] В рукопису — *вывоупати*.

[2] 80 виправлено іншим чорнилом.

[3] В рукопису кіноварне *К* пропущено.

[4] Первісно — *разаон*; тим же чорнилом *а* виправлено на *б*.

Ѡ **вирахъ.** Аже боудеть вира въ 80 гривенъ, то вирникоу 16 гривенъ и 10 коунъ и 12 вѣкше, а переди съсаднаꙗ гривна, а за головоу 3 гривны.

О кнѧжи отроцѣ. Аже в кнѧжи ѡтроцѣ, или въ конюсѣ, или въ поварѣ, то 40 гривенъ. А за тиоунъ за ѡгнищныи и за конюшии, то 80 гривенъ. А въ сельскомъ тиоунѣ въ кнѧжи или в ратаинѣмь, то 12 гривнѣ. А за рѧдовича 5 грив(е)нъ. Тако же и за боꙗрескъ.

О ремьствьницѣ. (А)[1] за ремьствьника и за ремьствьницю, то 12 гривне. А за смердии холопъ 5 гривенъ, а за робоу 6 гривѐнъ. А за кормилца 12 гривен и за кормилицю, хотѧ си боуди холопъ или роба.

(Уривок із Синодального I списку XIII ст., передрук з книжки «Правда Русская», т. I, тексты под редакцией акад. Б. Д. Грекова, Издательство АН СССР, М., 1940, стор. 123—124).

ГРАМОТА ВЕЛИКОГО КНЯЗЯ МСТИСЛАВА ВОЛОДИМИРОВИЧА ТА ЙОГО СИНА ВСЕВОЛОДА ВІД 1130 р.

Ця грамота з-посеред інших грамот, які дійшли до нас, вважалася найдавнішою. Але в 1951 р. під час археологічних розкопок в Новгороді знайдено ще декілька грамот приблизно цього ж часу, написаних на бересті.

В грамотах, як пам'ятках ділового письменства східних слов'ян, досить повно фіксуються норми мови древньоруської народності. Зразком цієї мови є і мова друкованої нижче грамоти.

✝ Се азъ мьстиславъ володимирь сн҃ъ държа ро
сьскоу землю въ свои кнѧжении повелѣлъ ѥ
смь сн҃оу своѥмоу всеволодоу ѿдати боуи
цѣ ст҃моу геѡргиеви съ данию и съ вирами и съ
✝ и вено вотское
продажами даже которыи кнѧзь по моѥмь кнѧ

[1] Буква *А* в рукопису пропущена.

женниі почьнеть хотѣти ѿѧти оу стго геѡрги
ꙗ· а бъ боуди за тѣмь и стаꙗ бца и тъ стыи геѡ
ргии оу него то ѡтимаеть· и ты игоумене иса,
ие· и вы братиѣ· донелѣ же сѧ миръ състоить·
молите ба за мѧ и за моѣ дѣти· кто сѧ изоѡста
неть въ манастыри· то вы тѣмь дължьни е
сте молити за ны ба и при животѣ и въ съмь
рти· а ꙗзъ далъ роукою своею· и осеньнее по
людие даровьное полътретиꙗ десѧте гри
вьнъ стмоу же геѡргиеви· а се ꙗ всеволодь да
лъ есмь блюдо серебрьно· въ ·л· гривнъ серебра·
стмоу же геѡргиеви велѣлъ есмь бити въ
не на ѡбѣдѣ коли игоуменъ ѡбѣдаеть·
даже кто запъртить или тоу дань и се блю
до· да соудить емоу бъ въ днь пришьстви
ꙗ своего и тъ стыи геѡргии ·:|

«ПОВѢСТЬ ВРЕМЯНЬНЫХ ЛѢТЪ»

за Лаврентіївським списком 1377 р.

«Повѣсть времяньных лѣтъ» — літопис древньоруської народності. В ньому розповідається про історію слов'ян, про початок Руської землі і руського народу.

Перша редакція «Повѣсти...», написана на початку XII ст. літописцем Нестором, до нас не дійшла. Подаємо уривок з «Повѣсти...» за одним з найдавніших і найцінніших списків — Лаврентіївським, названим так за ім'ям монаха Лаврентія, який переписав цю «Повѣсть...» в 1377 р.

«Повѣсть времяньных лѣтъ» написана древньоруською літературною мовою.

По мнозѣхъ же временѣх сѣли суть словѣни по Дунаеви, гдѣ есть ныне Угорьска земля и Болгарьска. И от тѣхъ словѣнъ разидошася по землѣ и прозвашася имены

своими, гдѣ сѣдше на коротком мѣстѣ. Яко пришедше сѣдоша на рѣцѣ имянемъ Марава, и прозвашася морава, а друзии чеси нарекошася. А се ти же словѣни: хровате бѣлии и серебь и хорутане. Волхомъ бо нашедшемъ на словѣни на дунайския, и сѣдшемъ в них и насилящемъ имъ, словѣни же ови пришедше сѣдоша на Вислѣ, прозвашася ляхове, а от тѣхъ ляховъ прозвашася поляне, ляхове друзии лутичи, ини мазовшане, ини поморяне.

Тако ж и ти словѣне пришедше и сѣдоша по Днѣпру и нарекошася поляне, а друзии древляне, зане сѣдоша в лѣсѣх; а друзии сѣдоша межю Припетью и Двиною и нарекошася дреговичи; инии сѣдоша на Двинѣ и нарекошася полочане, рѣчьки ради, яже втечеть въ Двину, имянем Полота, от сея прозвашася полочане. Словѣни же сѣдоша около езера Илмеря, и прозвашася своимъ имянемъ, и сдѣлаша градъ и нарекоша и Новъгородъ. А друзии сѣдоша по Деснѣ, и по Семи, по Сулѣ, и нарекошася сѣверъ. И тако разидеся словѣньский языкъ, тѣм же и грамота прозвася словѣньская...

...И быша 3 братья: единому имя Кий, а другому Щекъ, а третьему Хоривъ, и сестра ихъ Лыбедь. Сѣдяше Кий на горѣ, где же ныне увозъ Боричевъ, а Щекъ сѣдяше на горѣ, гдѣ же ныне зовется Щековица, а Хоривъ на третьей горѣ, от него же прозвася Хоревица. И створиша градъ во имя брата своего старѣйшаго, и нарекоша имя ему Киевъ. Бяше около града лѣсъ и боръ великъ, и бяху ловяща звѣрь, бяху мужи мудри и смыслени, нарицахуся поляне, от них же есть поляне в Києвѣ и до сего дне.

Ини же, не свѣдуще, рекоша, яко Кий есть перевозникъ былъ, у Киева бо бяше перевозъ тогда с оноя стороны Днѣпра, тѣмь глаголаху: на перевозъ на Киевъ. Аще бо бы перевозникъ Кий, то не бы ходил Царюгороду; но се Кий княжаше в родѣ своемъ, приходившю ему ко царю, якоже сказають, яко велику честь приялъ от царя, при которомь приходивъ цари. Идущю же ему вспять, приде къ Дунаеви, и възлюби мѣсто, и сруби градокъ малъ, и хотяше сѣсти с родомъ своимъ, и не даша ему ту близь живущии; ежи и донынѣ наречють дунайци городище Киевець. Киеви же пришедшоу в свой градъ Киевъ, ту животъ свой скончa; и братъ его Щекъ и Хоривъ и сестра их Лыбедь ту скончашася.

И по сихъ братьи держати почаша родъ ихъ княженье в поляхъ, а в деревляхъ свое, а дреговичи свое, а сло-

вѣни свое в Новѣгородѣ, а другое на Полоте, иже полочане. От нихъ же кривичи, иже сѣдять на верхъ Волги, и на верхъ Двины и на верхъ Днѣпра, их же градъ есть Смоленскъ; тудѣ бо сѣдять кривичи. Таже сѣверъ от нихъ. На Бѣлѣ озерѣ сѣдять весь, а на Ростовьскомъ озерѣ меря, а на Клещинѣ озерѣ меря же. А по Оцѣ рѣцѣ, где втечеть в Волгу, мурома языкъ свой, и черемиси свой языкъ, морьдва свой языкъ. Се бо токмо словѣнескъ языкъ в Руси: поляне, деревляне, ноугородьци, полочане, дреговичи, сѣверъ, бужане, зане сѣдоша по Бугу, послѣ же велыняне. А се суть инии языци, иже дань дають Руси: чюдь, меря, весь, мурома, черемись, морьдва, пермь, печера, ямь, литва, зимигола, корсь, норома, либь: си суть свой языкъ имуще от колена Афетова, иже живуть въ странах полунощныхъ.

(Уривки передруковуються з книги «Повесть временных лет», ч. I, текст и перевод под редакцией члена-корреспондента АН СССР В. П. Адриановой-Перетц, Издательство АН СССР, Москва, 1950, стор. 11—12—13).

СЛОВО О ПОЛКУ ІГОРЕВЕ.

«Слово о полку Ігореве» належить до найвидатніших пам'яток древньоруської літератури і мови — спільного джерела трьох братніх літератур і мов — російської, української і білоруської.

Основна ідея «Слова» — ідея єдності Руської землі. «Смисл поеми — заклик руських князів до єднання якраз перед навалою монголів» (К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 22, стор. 122).

Більшість дослідників вважає, що «Слово» було написане приблизно в 1187 р. До нас воно дійшло в списку XVI ст.

Мова «Слова» органічно зв'язана з загальнонародною мовою свого часу, з її поетичними і стилістичними засобами. За словами акад. С. П. Обнорського, в мові цієї пам'ятки-перлини зафіксований «нормальный русский литературный язык старшей поры, язык, который свидетельствуется и иными основными источниками вроде Русской Правды, творений Владимира Мономаха, Моления Даниила Заточника» (Очерки, стор. 196).

Ярославнынъ гласъ слышитъ: зегзицею незнаемь, рано кычеть: полечю, рече, зегзицею по Дунаеви; омочю бебрянъ рукавъ въ Каялѣ рѣцѣ, утру Князю кровавыя его

раны на жестоцѣмъ его тѣлѣ. Ярославна (у) рано плачетъ въ Путивлѣ на забралѣ, аркучи: о вѣтрѣ! вѣтрило! чему Господине насильно вѣеши? Чему мычеши Хиновьскыя стрѣлкы на своею не трудною крилцю на моея лады вои? Мало ли ти бяшетъ горѣ подъ облакы вѣяти, лелѣючи корабли на синѣ морѣ? Чему Господине мое веселіе по ковылію розвѣя? Ярославна рано плачеть Путивлю городу на забороле̂, аркучи: о Днепре словутицю! ты пробилъ еси каменныя горы сквозѣ землю Половецкую. Ты лелѣялъ еси на себѣ Святославли носады до плъку Кобякова: възлелѣй, господине мою ладу къ мнѣ, а быхъ не слала[1] къ нему слезъ на море рано. Ярославна рано плачетъ въ Путивлѣ на забралѣ, аркучи: свѣтлое и тресветлое слънце! всѣмъ тепло и красно еси: чему господине простре горячюю свою лучю на ладѣ вои? въ полѣ безводнѣ жаждею имь лучи съпряже тугою имъ тули затче.

(Слово о полку Ігореве, Державне видавництво художньої літератури, Київ, 1952, стор. 37—39).

УРИВОК З ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОГО ЛІТОПИСУ.

Галицько-Волинський літопис — пам'ятка Південно-Західної Русі, в якій описані історичні події в Галицько-Волинській землі з 1201 р. по 1292 р. Галицько-Волинський літопис був уміщений в Іпатіївськім літописнім списку XV ст.

Мова літопису древньоруська, з деякими, головним чином, фонетичними рисами місцевих, територіальних діалектів.

ПРО ВЗЯТТЯ ГАЛИЧА ДАНИЛОМ. (1229 р.).

Князю же Данилови будущу во Угровьсцѣ, прислаша Галичане, рекуще: «Яко Судиславъ шелъ есть во Понизье, а Королевичь въ Галичи осталъ; а пойди борже».

Данилови же собравшю вои во-борзѣ, посла Дьмьяна на Судислава, а самъ иде въ малѣ дружинѣ къ Галичю изо Угровьска. Во третій день бывшу ему на ночь во Галичь, а Судиславъ не стерпѣ передъ Демьяномъ, но

[1] Виправлено *не слала* за хрестоматією Обнорського і Бархударова.

побѣже в Галичь. Данилови же прiѣхавшу ко Галичю, Галичь бо бѣ ся затворилъ, Данилъ же взя дворъ Судиславль, якоже вино, и овоща и корма, и копiй и стрѣлъ, пристраньно видити; потомъ же Данилъ, видивъ люди своя яко исполнилися, не хотѣ стати въ города, но иде на ину страну Днѣстра. Судиславу же тое ночи побѣгшю во городъ, яти бывше отъ вой его людiе и рекоша, яко Судиславъ уже въ Галичи. Данилъ стоаше Угльницѣхъ, на березѣ Днѣстра; выѣхавшимъ же Галичинамъ и Угромъ, и стрѣляшася на леду, вечеру же бывшу, и ледомъ возставшимъ и рѣцѣ наводнившися, зажгоша мостъ на Днѣстрѣ безаконьный лихый Семьюнько подобный лисици черьмности ради; и приде же Дьмьянъ со всими бояры Галичкыми, со Мирославомъ и со Володиславомъ, и со многими бояры Галичкыми.

Данилови же о семъ веселу будущю, а о мостѣ печаль имѣющу, како Днѣстръ перейти, гнав же Данилъ ко мосту и узрѣвъ, яко конечь мосту угаслъ есть, и бысть радость велика; наутрѣя же приде Володимеръ Инъгваровичь, и переидоша мостъ и сташа по берегу Днѣстра. Наутрѣя же уставше и объѣха Данилъ городъ, и собравъ землю Галичкую ста на четыре части окрестъ его, и собра отъ Боброкы даже и до рѣкы Ушицѣ и Прута, и обсѣде въ силѣ тяжьцѣ; онѣмъ же изнемогъшимъ передаша градъ. Данилови же прiемшу градъ, помянувшю любовь короля Андрея, и пусти сына его и проводи и до рѣкы Днѣстра; изыдеже съ нимъ единъ Судиславъ, на ньмъ же метаху каменiе, рекуще: «изыди изъ града, мятежниче земли!»

(Передрук з «Исторической христоматии»
Ф. Буслаєва, Москва, 1861, стор. 569—570).

РОЗДІЛ II

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА ДОБИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОСТІ

(XIV — середина XVII ст.)

ВСТУПНІ ЗАУВАЖЕННЯ.

В середині XIII ст. Київська Русь занепала. В зв'язку з цим територіальні східнослов'янські діалекти почали давати початок мовам трьох братніх східнослов'янських народностей — російській, українській і білоруській. Українська народність та її мова утворювались тоді, коли значна частина українських земель була підкорена Литвою. В Литовській державі в ролі літературної мови була визнана «руська» мова. «А писарь земъский маєть по руску литерами и словы рускими вси листы, выписы и позвы писати, а не иншимъ єзыкомъ и словы» (з Литовського статуту). Ця «руська» літературна мова спочатку зберігала мовні традиції древньоруської літературної мови Київської Русі, а потім в цю мову почали все в більшій і більшій мірі проникати елементи мови української і білоруської народностей. На думку П. Житецького, «руська» літературна мова була «діалектною сумішшю особливостей південноруських і білоруських з великою домішкою канцелярської одноманітної фразеології» [1].

Зразком такої мови може бути мова Литовського статуту.

Найповніше мова української народності відбита в грамотах.

Об'єднання Литви з Польщею помітно позначилось і на розвитку літературної мови цієї доби. «Фатальним у розвою сеї нової мови, — говорить І. Франко, — був переважний вплив польонізму, що особливо в XVI віці сильно занечищував мову чи то актів, чи то літературних творів» [2].

---

[1] Очерк звуковой истории малорусского наречия, К., 1876, стор. 279.

[2] Нарис історії українсько-руської літератури, Львів, 1910, стор. 39.

Вплив польської мови на літературну мову цієї доби легко виявити майже в усіх поданих тут її зразках кінця XVI і початку XVII ст.

В деяких з поданих зразків, наприклад в уривку з Пересопницького євангелія, помітні і сліди другого болгарського впливу.

ЛІТЕРАТУРА.

Й. Сталін, Марксизм і національне питання, Твори, т. 2.

Й. Сталін, Марксизм і питання мовознавства, К., 1950.

* * *

П. П. Плющ, Питання історичного розвитку української мови в світлі праць Й. В. Сталіна з мовознавства, К., 1953.

П. И. Житецкий, Очерк литературной истории малорусского наречия, К., 1889 (критично).

П. И. Житецкий, Описание Пересопницкой рукописи XVI в., К., 1876

І. Франко, Нарис історії українсько-руської літератури, Львів, 1910.

А. Соболевский, Южнославянское влияние на русскую письменность в XIV—XV веках, Сборник отд. русск. языка, т. 74, 1903.

Мова І. Вишенського, Лекції для студентів-заочників, «Радянська школа», К., 1948.

І. П. Єрьомін, І. Вишенський, УДВ, 1944.

Н. Кульман, Из истории русской грамматики, Петроград, 1917 (критично).

Хрестоматія давньої української літератури, упорядкував О. І. Білецький, К., 1949, 1952.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ.

I.

1. З кожного наведеного зразка актово-урядових документів виписати по 10 слів, що вживалися в давньоруській мові і лишилися в мові української народності.

2. Виписати по декілька таких слів, що тепер уже в українській мові не вживаються.

3. Виписати по 10 слів з фонетичними і морфологічними ознаками мови української народності.

4. Виписати старослов'янізми, визначити їх місце і стилістичну функцію.

З наведених зразків мови пам'яток культово-релігійного письменства вибрати:

1) приклади другого південнослов'янського впливу;

2) лексичні і граматичні полонізми;

3) риси мови української народності;

4) приклади (лексичні, граматичні, фонетичні, фразеологічні), які свідчили б про занепад і дезорганізацію старослов'янської літературної мови.

II.

5. Виписати приклади мови української народності, які зустрічаються в поданих зразках наукової мови.

6. Проаналізувати способи пояснення слів в «Лексисі» Л. Зизанія та в «Лексиконі Славенороськім» П. Беринди і навести приклади пояснень окремих слів.

7. Із зразків мови полемічного письменства виписати:

1) слова і фразеологічні звороти, властиві мові української народності, типу «гроши збирают», «пси выют» тощо;

2) українські морфологічні форми і синтаксичні конструкції;

3) риторичні речення-запитання типу «Гдѣ єстє болнымъ послужили?» і охарактеризувати їх стилістичну функцію;

4) приклади на синтаксичні повтори та приклади ритмізованої мови;

5) епітети, якими автори полемічних творів характеризують своїх супротивників.

* * *

Із зразків мови художньої літератури (вірші, драматичні твори) виписати:

1) приклади мовної строкатості;

2) риси мови української народності;

3) виявити стилістичну функцію народної мови і діалектизмів;

4) довести на прикладах розклад старослов'янської літературної мови у першій половині XVII ст., навіть у творах її оборонців і кращих знавців.

1. ЗРАЗКИ МОВИ АКТОВО-УРЯДОВИХ ДОКУМЕНТІВ.

Грамоти XIV—XV ст. вважають найкращими пам'ятками літературної мови української народності цього періоду, бо в них найповніше зафіксовані риси мови української народності. Однак стиль українських грамот близький до стилю грамот епохи Київської Русі.

КУПЧА ГРАМОТА 1359 р.

Грамота написана в м. Перемишлі. Фотознімок грамоти зроблено з книги В. Розова, Українські грамоти, т. І, К., стор. 10, № 5.

† Въ лѣто шести тисащнок шистьдесать семок. кѵпилъ панъ петрашь дѣдицтво в анъны (1) радиконъковоѣ дѣдинѹ кѥ и вотинѹ што по нюи ѿцъ далъ. аиа продала петра(2)шкови радъцѣовьскомѹ свою дѣдинѹ и вотинѹ оу вѣки и дѣтемъ кго. полъ става (3) и со млиномъ и сь корътмою и землею и сь з дворищи и со всѣмъ што коли ѿца кѣ при(4)слѹшало. а в то не надобѣ оуступатися ни оунѹкѹмъ кѣ. ни племеню кѣ.. а купилъ (5) панъ петрашь за сорокъ гривенъ. А на то послуси панъ староста руское земли ѿта пиле(6)цкии. воевода цтиборъ писарь юшко. а се земляне панъ ходько кыбельскии. кадолъ(7)фовичь друздъ. иванько полъприничь. богданъ тивунъ. щепанъ волошинъ риботи(8)цкии. Олефѣрько судьа. панъ конътъ перемышльскии. канътуръ из угоръ гость. на(9)нъ гутаръть. кость соковичь. гань кѣраховичь. А пинтъ могоричь оу кыбицкого (10) оу домѹ за копѹ грошии. а писалъ грамотѹ писарь пана старостынъ дьакъ изъ (11) болестрашичь именемь дьаѵковичь. а при томь былъ попо пеѵѣрескии пе(12)тръ. а корътмитъ Олехновичь семенъ оу вѣки вѣкомъ Аминь ·і·+(13)

ЖАЛОВАНА ГРАМОТА 1459 р.

(Уривок).

Грамота написана в м. Прилуках.

Мы, кн[я]зь Семенъ Александрович великог[о] князства своег[о] киевского, ознаимуемо сим листом нашим, хто бы на него посмотрити любо чтучи его слухати будет хотѣв, кому бы того вѣдати потреба, — иж мы деи, змиловавшися над слугою нашим, урожоным Єремиєю Шашком, которои намъ великіе услуги свое и коштом немалим отдает, про то, нагорожаючи єму самому, жонѣ и потомству єго, при всюи отчизнѣ и дидизнѣ єго землянои и при всѣхъ городищох и урочищах єго зоставую и сим листом моимъ надаю, которых продкове єго от продковъ моих спокоине держали и оных заживали: городища, селища и урочища з рѣками и рѣчками и з ихъ прилеглостями, каждое до себе широкость маючие. Городище Тимолов из лѣсомъ Гнилецкимъ, Томиловомъ, Печенежцомъ, Ключевомъ, Бугаевомъ и иншими лесами и лесками и землями своею широкостю, какъ се они мают. Городище из [ле]сам[и]

Драгушовскими и зо всею землею над рекою Русавою; по обохъ сторонахъ тое реки земля лежачая, как єе продкове в широкости и долгости з дубровами, сеножатми и речками малими, в Русаву впадаючими. И какъ тая Русава сама в собе рѣкою идетъ и в Днѣстръ упадаетъ, — с тоею рѣкою Русавою и широкостю земляною. Такъ же городища над рекою Кусницею из головою Кусници и Кусничкою зо всѣми ихъ полями, сеножатми, дубровами и ихъ принадлежностю. До того, инъшіе городища и урочища над рѣчъкою Каменицею и от веръховины єе, которая впадаетъ в Днѣстръ: з обудвухъ сторонъ тое рѣчки Каменици землю деръжати маетъ по самую Сухую Каменицю, с подоиминами тамътого мѣсця по рѣчъку Рашъковъку, которая в Днѣстръ впадаетъ, и з оними городищами, и ихъ широкостю и долъгостю земляною, и изъ стѣнъками и ярами, долинами.

ЛИТОВСЬКИЙ СТАТУТ 1529 р.

(Уривки).

Мова Литовського статуту становить своєрідне штучне «язичіє», тобто суміш мови української і білоруської народностей з книжними елементами древньоруської ділової мови, елементами старослов'янської та польської мови. Нижче друкуються зразки цієї мови.

Человекъ волный, за жадный выступъ, въ неволю не маетъ взятъ быти.

7. Тежъ уставуемъ, ижъ человекъ волный за жадный выступъ не маетъ взятъ быти у вечную неволю. А естлибы за который выступъ выданъ былъ въ которой суме; тогда мает ся выробити, на кождый годъ выпуску мужику дванадцать грошей а, естли имъ дано присевокъ на пожитокъ ихъ. А естли бы имъ присевку недалъ тогды мужику на годъ выпуску полкопы грошей а жонце дванадцать грошей. А естлибы ся имъ не могъ выробити, жебы такъ у великой суме выданъ былъ; тогды дети его мают ся выробити, а выпуску имъ потомужъ маетъ быти.

О выпусканья пенезей закупнымъ людемъ.

8. Тежъ уставуемъ, естлибы хто закупилъ мужика або жонку, а с нимъ бы не вмовилъ, што маетъ присевати або пенезей выпустити; тогды маетъ также с пенезей отручоно быти пятнадцать грошей на лето а жонце десеть грошей.

Естлибы человекъ волный або неволный або челядинъ зашолъ за другого, а онъ бы не хотелъ права дати и сего выдати.

9. Тежъ уставуемъ, естлибы который человекъ неволный або волный або челединъ неволный за кого зашолъ за оного, а поведалъ ся волный, а оный панъ, чей человекъ або челядинъ, просилъ въ него права раз або два, и оный бы панъ нехотелъ ему на него права дати; тогды таковый земенинъ маеть притяґненъ быти ку праву земскому. Естлибы тотъ человекъ чiй не похожий або челядинъ зыщенъ правомъ, ижъ его неволный, а на оного пана, въ кого будеть былъ человекъ, переведетъ, ижъ въ него. права просилъ разъ и два, а онъ права недалъ; тогды тотъ маетъ навезати оного человека або челядина отъ того часу, какъ отъ него втекшы въ него мешкалъ, подле уставы тыхъ правъ.

Естлибы въ кого челядинъ втекъ, а другий ведаючы заказъ пропустилъ его доброволне.

10. Тежъ уставуемъ, естлибы отъ кого челядинъ втекъ, мужикъ або жонка неволная, а который бы, ведаючы черезъ заказъ або заповедь ижъ то чужая челедь бежить, вказалъ им дорогу, або хлеба далъ, або ихъ въ себе переховалъ, а тобы было на него переведено; тогды таковый маетъ тую челядь отыскивати. А естлибы не отыскалъ; тогды маетъ тому чия челядь платити.

Естлибы хто сына своего або волного человека въ неволю продалъ.

11. Тежъ уставуемъ, естлибы хто волного человека або сына своего з голоду продалъ въ неволю, або сам ся для голоду далъ, таковый листъ не маетъ держанъ быти, а якъ годъ оминеть, тотъ человекъ пенезей набывши, и ему отдаст, а самъ за ее воленъ зостанетъ. Естлиж бы пак хто неволного своего продалъ або с хлеба дал кому; тогды такiй вечне тому мает быти.

Естлибы хто в голод челед свою выгналъ.

12. Теж уставуем, естли бы хто челед свою неволную в голод выбил з двора проч, нехотячи их переховывати, а они бы ся сами в голод перекормили; таковые вжо не мают быти неволными але волными. А вшакже тым обычаем: иж коли хто тую свою челед выбьетъ тогды ся она

мает оповедити враднику в повете або враду местскому бурмистру або мещаном, иж их выбил; а тыи, которымъ отповедают, мают обослати того, чия челяд есть, естли бы их выбил прочь нехотечи их кормити, тогды оная челяд вжо вечне мает быти волна.

Неволницы маютъ быти четверакихъ причинъ.

13. Тежъ уставуем, ижъ неволницы мают быти четверакихъ причинъ: первое которые здавна в неволи сут або з неволных ся родят; другое которые полоном заведены из земли неприятелское; третье колибы на смерть сказаны кому окроме злодейства, а они бы просили того кому сказаны, жебы ихъ не губилъ, а давалибы ся в неволю, а он бы их не вбил, таковые в неволю мают даны быти и дети их, которые ся будуть потом родити; четвертые коли бы ся сами в неволю поддали в тот обычай: иж хто бъ ведаючы жонку неволную, хотя человекъ волный, ее понял, тогды и сам в неволю мает быти и дети ихъ, будь музского стану або женского, тым же обычаем и жонка маеть быти, естлибы за неволного пошла ведаючы, тогды и сама в неволю поддается и дети ихъ.

(«Временник Императорского московского общества истории и древностей российских», книга 18, Москва, 1854, стор. 90—92).

ВЫПИСЬ СЪ КНИГЪ КГРОДСКИХЪ ВОЕВОДСТВА КИЕВСКОГО.

«Выпись съ книгъ кгродскихъ воеводства Киевского» написана книжною мовою з очевидними елементами мови української народності.

Року тисеча шесть сотъ тридцать третего мѣсяца Декабра шестнадцатого дня

На рочкахъ судовыхъ кгродскихъ киевскихъ, отъ дня шестнадцатаго месяца ноября въ року теперешнемъ припалыхь и судовне отправовати зачатыхъ, предъ нами Яномъ Липлянскимъ и подъвоеводимъ, а Теодоромъ Гуменицкимъ судьею, урядниками судовыми кгродскими Киевскими, ставовши очевисто шляхетный Матияшъ Любицкій, возный енералъ воеводства Киевского, ку записаню до книгъ нинешнихъ доброволне зозналъ, ижъ онъ року теперешнего тисеча шесть сотъ тридцать третего, мѣсяца июля тридцать первого дня, позвовъ кгродскихъ Киевскихъ автентычныхъ два, однесши до манастыра печарскаго, оные очевисто въ

руки превелебному въ Бозе отъцу Петрови Могиле, небудучему въ уніи Метрополитови Киевскому, Архимандритови печарскому, оддалъ, писаные тые позвы такъ по него самого, яко тежъ по капитулу печарскую и капитулу катедралную киевскую рускую, также по велебныхъ и шляхетныхъ Анатолия Мужиловского, Сильвестра Косова, Сафрония Почаского, Ивашковского, чернцовъ: Даниеля Думинъского, Андрея и сына его Ивана Предрымирскихъ и Апостоловско(го), въ жалобе превелебнаго въ Бозе его мил. отца Иосифа Велямина Рутъского, Архиепископа Метрополита Киевского, Галицкого и всее въ уніи наидуючоеся Руси и капитулы его мил.,—першій позовъ до прислуханя се наказанья привернеңъя двора, мешчанъ и слобожанъ тыхъ же церквей, зъ которыхъ позваные поводов къгвалтовне выбили, а тотъ дворъ и церкви лежатъ, а мещане и слобожане мешкають тутъ въ Киеве на горе, прозываемой Софійской, до нагороженъя шкодъ и заплоченя винъ,— другій зась до прислуханъя вивоженя инъквизиции поводовъ въ той же справе и до вывоженя инъквизиции позваныхъ за тымъ же позвомъ, на свой особливый неодзываючись, и на томъ же термине, о чомъ всемъ тые обадва позвы ширей и достаточней въ собе обмавляютъ, за которыми позвами онъ возный рокъ сторонамъ обомъ передъ судомъ кгродскимъ киевъскимъ на рочкахъ кгродскихъ киевскихъ, въ року теперешнемъ дня двадцать первого мца Сенътебра до суженя припадаючихъ, зложилъ и назначилъ, которие рочъки ижъ з певныхъ причинъ сужоны не были, теды онъ тогожъ року таковые слово въ слово писаные два позва, дня семънадцатаго мца октобра, тамъ же въ монастыру Печерскомъ отцу Могиле въ руки оддалъ, писаные тые позвы отъ тыхъ же поводовъ, по тыхъ же позваныхъ, въ тыхъ же вышей помененыхъ справахъ, за которыми позвами онъ возъный рокъ сторонамъ обомъ передъ судомъ кгродскимъ киевскимъ на рочъкахъ кгродскихъ киевскихъ въ року теперешнемъ дня шестнадцатаго ноября до суженъя припадаючихъ, становитись зложилъ и назначилъ. Которое жъ то очевистое вознаго сознане за принятъемъ нашимъ до книгъ есть записано, съ которыхъ и сесъ выписъ под печатю кгродскою Киевского есть выданъ. Писанъ въ Киевѣ.

(С. Голубев, «Киевский митрополит П. Могила и его сподвижники», т. I, Киев, 1883, стор. 546—548).

2. ЗРАЗКИ МОВИ НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

З «ЛЕКСИСА...» ЛАВРЕНТІЯ ЗИЗАНІЯ

«Лексис...» був надрукований додатком до граматики Л.Зизанія 1596 р. Слова старослов'янської мови та іншомовні Л. Зизаній по-

Лєзисъ.

Сирѣчъ Речєнїа, Въкратъцѣ събран'ны. И из словєнскаго ѧзыка, на простый Рускій Дїалєктъ Истол'кованы. Л. 2.

А

Адана́. гк, пан.
Аїєє, заразъ.
Авва. тато, ѿтєцъ.
агглъ, вѣстник албо повѣдач.
агнецъ, бара́нокъ.
агнїца, молодаѧ овеч'ка.
адъ. тем'ность, недоѣдомое мѣсце, преисподнѧѧ. погрец'ку адис иліадисъ.
аеръ, въздухъ.
азъ, ѧ.
ал'лилуїа, хва́ла бу. Гер'ман патриархъ в толкова́нии литургіи стои мо́витъ. ал'лилуїа, приходит бг, хвалите и въспѣва́те живаго бга. єврейским бо ѧзыком єстъ аль, идет, ѧвисѧ. а иль, бгъ. а уїа, хвалите, въспѣва́те.
алка́ніе, исти хоте́ніе.
алчу, исти хочу.
амин, запра́вды албо неха́ та́къ бу́детъ.
апостолъ, посла́нецъ.
арома́ты, за́пахи, и дорогіи ма́сти, и тыж корѣнье, ал'бо зѣлье пахну́чее.
ар'хитрі́клин, маршалок, нача́лник трем' въсклоне́ниѧмъ, сирѣчь ла́вам.
аще, єсли.
архан'гелъ, ста́роста аггльскій.
архистратигъ. цѣсаръ, и тыж стар'шій кнѧзь.
андипат, бурмистръ старшій ра́дца, албо справ'ца в'ѧкой зем'ли. (2в)

вд'ѣлѧ'нїѧ апостол'ских в'главѣ ді прико́нци.
але́ктор, пѣвен.
алава́стръ, ка́мен єсть так назва́ный, и стого ка́мене у́робленый сло́никъ, албо скри́ночка.
ака́фистъ, несѣда́л'но.
алч'ба́, голо́дность.
асса́рій, пѣнѧз гарѣль. мадѣ; зат, лз.
адедром, выход, закре́тъ.
акри́ды, верхи дереваный пу́чѧ, итых ко́ники.

Б

Багрѧни́ца, шар'латъ, албо єдва́бъ багро́вой фар'бы.
ба́нѧ, лаз'нѧ.
безло́біе, щираѧ до́б'роть.
безу́міе, глу́пость.
безум'ство, глуп'ство.
безумен, дурен.
безумствую, дурѣю, глупѣю.
(2б) безѿвѣтенъ, ѿповѣди нѣмаючій, неѿповѣдный.
благать, ласка.
благода́тный, ла́скавый.
благода́телен, ла́скавый.
блгодѣтелство, добродѣйство.
благодѣтель, добродѣй.
благода́тель, до́брогода́вца.
блажен'ство, щасли́вость.
блжен щасли́вый.
блаженствую, щасли́вый єстем.
блгополучéніе, ща́стье.
блгополучный, щасливый.
блгополучаю, ща́стимисѧ.
блгоденствие щастье.
блгоденствен щасливый.
блговоле́ніе, до́браѧ волѧ.

яснює переважно словами української мови — «простим руським діалектом». Всього було пояснено 1061 слово.

Фотознімок зроблено з передруку «Лексиса» в ЗНТШ, 1911, вип. II, стор. 69 і 83.

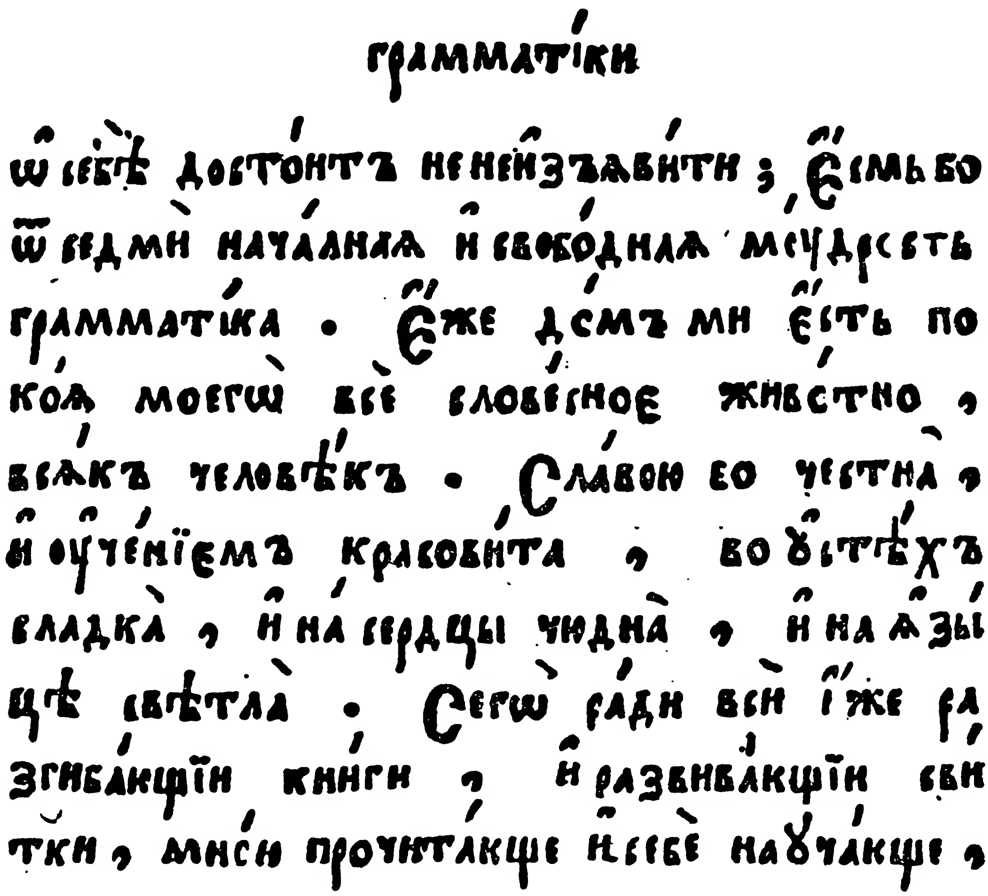
строю поправлѧю, пристосовую.
строеніе, поправованье, порѧдок направованье.
строй, поправа, направа, порѧдок.
сандаліа, черевики.
срамъ, соромъ.
скрань, поличокъ.
скважна, щѣлина.
селеніе, мешканье.
смерчъ, фуртуна.
сморщъ. оболок который знеба спустившисѧ воду зморѧ смокчет если корабль набѣгнет натое мѣсце, то и корабль злюдми поглетъ, апотомъ пустит и розбиетъ корабл
смиреномудріе, покорнаѧ мудрост.
смиренномудрый, покорнои мудрости.
смиренномудръствую, спокорою мудрую.
сотник, старший над стомъ.
сосца, цицъка.
(27б) **съвѣтъ**, рада, порада.
съвѣтую, раджу.
съвѣтованіе, пораджѣнье.
сквозѣ, скрозь.
сноха, невѣстъка.
супорник, спорный, противник которыйсѧ спирает, итѧгаетъ.
свѣнь кромѣ без.
скуделникъ гончар.
сѣмо, сюды.
смирна, естъ нѣкое дерево в арабии, з которого запашный сокъ течетъ стакъти называемый.
скутъ, верхнее ѡдѣнье, albo платъ.
сподъ, рад ѡкій бываетъ набѣсѣдѣ.
стрѣтеніе, зострѣченье.
сращаю, стрѣтаю.
стрѣтатель. зострѣчаючій.

стяжаніе, набытье маетност.
стяжаю, набываю. достаю.
стяжатель, набываючій.
слѧка, скорченаѧ (28а) горбатаѧ.
свѣдительство, свѣдоцтво.
свѣдительствую, свѣдчу.
свѣдитель, свѣдокъ.
съклащеніе, заколоченье зафрасокан'е.
съклащенъный, заколоченый, зафрасованый.
сладост, солодкост.
сладкост. корѣнъныи дорогіи рѣчі.
сънузный конь. иный конь верхов верховный. цр. книг. глава. і колесничный конь, козник, возовый.
съглѧдаю, шпакгую. назрадѣ пересмотрую.
съглѧданіе, ш'пакгованье.
съглѧдатай, ш'пакгъ.
синета. синій едвабъ.
смущаюсѧ, т'рвожусѧ.
смущеніе, тр'воженѧ. тр'вога.
смущаѧ, смущенникъ, тр'вожачій.
смущаю, тр'вожу.
супругъ, пара.
(28б) **скимен** левъ молодый.
скимъни, дѣти л'вовы, л'венѧта.
существо, истъность. сінаречесѧ ѳеже сутъ.
случай трафунок притрафлѧетсе, примѣт.
сѣнь, тѣнь.
сѣнный, тѣнный втѣни будучій.
стебліе, солома.
свиток, цидула.
смотреніе, промыслъ, справа.
супостат, спротивник, ворогъ.
совѣст, сумнѣнье.
съвѣсть, вѣдаетъ.
сопль, сушъ, дружкъ.
стужаю, ѡзлоблѧю, ѹдручаю, засмучаю.

З ПЕРЕДМОВИ ДО ГРАМАТИКИ І ПЕРША СТОРІНКА ГРАМАТИКИ М. СМОТРИЦЬКОГО.

Граматика М. Смотрицького 1619 р. мала на меті піднести «занедбаный, а церкви нашей природный» старослов'янський язик. Проте старослов'янська мова самої граматики М. Смотрицького, за словами П. Житецького, «зближена була із спільними властивостями руських наріч» і, «власне кажучи, цю мову можна назвати не так старослов'янською, як *слов'яноруською* в найбільш загальному значенні цього слова» (П. Житецкий, Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII в., К., 1889, стор. 26—27).

Фотознімок зроблено з третього видання граматики М. Смотрицького 1648 р.

Граммати́ки

Ѡ себѣ̀ достоитъ неизъявити; Е́сть бо
ѿ седми начальнаѧ и свободнаѧ мꙋдрость
грамматика. Е́же дамъ ми е́сть по
коѧ моегѡ все словесное живстно,
всѧкъ человѣ́къ. Славою бо честна,
и оученїемъ красовита, во ꙋ҆стѣ́хъ
сладка, и на сердцы чюдна, и на ѧ҆зы
цѣ̀ свѣ́тла. Сегѡ ради вси і҆же ра
згибающїи книги, и развивающїи сви
тки, мнси прочитающе и себе наꙋчающе,

и премоудростнова исполнающе, и дроугъ
дроуга оудивлающе, и всепѣтую славу
бгу возсылающе. и все еже оудобнѡ
и лѣть человѣку глаголати, то все
мною глаголетъ. и кто что пишетъ,
или книжнаа писмена оустрааетъ, или
стихи соплетаетъ, или повѣсти изъ
являетъ, или посланія посылаетъ, или
что таковыхъ составляетъ, то все

предисловіе

мною грамматікою снискаетъ, Поне
же на времена розвожю, и на числа розо
чту, и на лица розскажоу, и на паде
нія оуклоню, и на соупроужьства сведоу,
степени разсужю, и роды разберу, и
вся въ писменахъ прочая оустроенія,
оудобнѡ и разоумнѡ со всѣми просодіа
ми, и съ точками и з запинками, ста
тнѡ и внятнѡ оучиню. и не есть без

менѣ ни єдиныѧ черты иже тростїю по
лагаемаѧ, или писмо или слогъ, или
часть или рѣчь, или слово, или ста
тїѧ, или стихъ, или глава, или нача
ло или конецъ, или чемоу точка, или
ѿ чемъ запинка, то все мое оученїе,
и оумѣнїе и разоумѣнїе, и оумышленїе
и оуложенїе и положенїе, и всѧко въпи
семенахъ строенїе и составленїе, мое
грамматическое проразоумѣнїе. Такова

Грамматїки

єсмь оуставомъ и поставомъ и соста
вомъ, и всѣмъ єстествомъ
Грамматїка име
ноуюсѧ.

Что є́сть грамматі́ка ;

Є́сть и҆звѣ́стное хꙋдо́жество, благѡ глаго́лати и҆ писа́ти. оу҆ча́щее.

Ко́ликѡ є҆́сть ча́стїи грамматики ;

Четы́ри. Ѻрдогра́фїа. Єтѵмоло́гїа. Сѵнта́зісъ. Просѡдїа.

Чесо́мꙋ оу҆ча́тъ сїѧ четы́ри ча́сти ;

Ѻрдографїа оу҆читъ правѡ писати, и҆ гласомъ в реченїихъ прамѡ оу҆дара́ти.

Єтимоло́гїа оу҆читъ реченїа в своѧ и҆мъ ча́сти то́чнѣ возноси́ти.

Сѵнтазіс оу҆читъ словеса сложнѣ съчина́ти.

Просѡдїа оу҆читъ ме́тромъ, и҆ли мѣ́рою

З «ЛЕКСИКОНА СЛАВЕНОРОССКОГО» П. БЕРИНДИ.

Нижче друкується уривок з «Лексикона Славенороccкого» П. Беринди 1627 р. П. Беринда був оборонцем старослов'янської мови. Післямова до «Лексикона Славенороccкого» і написана старослов'янською мовою з деякою домішкою елементів української мови.

Фотознімок післямови — «Читателю Спасеніа» зроблено з книги Хв. Тітова, Матеріали для історії книжної справи, № 29.

В самому «Лексиконі Славенороccкому» П. Беринда старослов'янізми та іншомовні слова пояснює переважно українською мовою.

Читателю Спсніа.

Пребываѧ иногда в Дому Пресвѣтлѡ, Любомрый Читателю, Блгчтивогѡ Пана Ѳео-
дѡра Балабана, мужа мудрости, Книг Бжтвеных и знающих сѧ ѕѣло рачителѧ,
видѣ яко в своей Вивліодицѣ имаше в множествѣ Книг и Вивлія сугуба пят-
ми Языки є: ха: є: ла: и сл: Новый Завѣтъ, з толкованми имен Вивлійныхъ
в Антверпіи типомъ изданнаѧ, и собесѣдованми меньже и прочих Славенскаѧ Вивлія
исправленнаѧ издати вожделѣвъ, стѣнша Мелетіа Патріарху Алеѯ: Писмены съ дары
молѧшеѕ да послет ему Вивлию є: о т: типомъ или перо начертаннꙋю токмо попнсо ру-
кы своей, яко чиста єсть ѿ блудовъ и измѣнъ иновѣрцовъ свѣдителствованию: между
же сими понуди и мене, аще и проста, но тѣмжде ревность имуща, реченія и имена Сла-
венская изъяснити, аки не сущу тогда Лексикону, развѣ Любомра Кѵр Лаврентіа Зізаніи
тогда Дідаскала, нынѣ же презвѵтера, єгоже и здѣ приведеніе и исправленіе явственно буди.
Оттуду убо начало взѧхъ азъ, єгда смерть моего благодѣтелѧ тѣмъ и мною за-
пятъ, ѿ различных книгъ и трудовъ, паче же ѿ толкованіа прп: Максима Стгорца,
Мануила Ритора, и инѣхъ: єщеже по мнозѣхъ лѣтехъ призванъ къ исправленію бесѣдъ
посланій аплскихъ в типографію и в ней двалѣтіе пошеденствуѧ прилежавъ, произвол-
ники на краєхъ тамо ѡставленныѧ здѣ съ числомъ до листа и не толкованны нѣкіѧ
книгословъ, равнѣ творѧ и ѿ всѣхъ дѣланій ап: сей Лексиконъ собрахъ и совокупихъ. Ви-
дѧже ѿ могущих тру сей презираємъ, не имамъ но в пощренії искуснѣйшимъ и в
пользу спудеємъ, блгти Бжоей и млтвѣ любезныѧ благодѣтелей ми и присныи вручиш
зане многѡ разорителей и хулникѡвъ к сему ѡбрѣтаѧ, помощникѡвъ же и зиждите-
лей, якоже нѣгде рекохъ, велми мало. к сему ѿ благородныѧ ми експріатіа худости
моеѧ дому не мало истрошивъ, се типомъ ѿ многихъ кратко собравъ издаю, (ѵѻв) яко
множайшаѧ ѡставивъ, утѣшаемсѧ ѡнѣмъ Ст Хрѵсостома, нѣсть рекша, нѣсть исчерп-
сти когда ума писаній, источникъ бо нѣкій є неимѣяй конца, дѣѧ: на: ді. Тѣмже
пріимъ сей мой трудъ читатели любезно и чтый якоже мнѣ полезно, погрѣшеніѧ сице
исправи: Інатанн, зл а сказ: но вѕраітися, тое: Обыватель або всходіи, г ц д ал.
Протосѵгела: Ирвый свѣтил а печата. Такоже и Ордографію исправи: Оолівѣ, Ооллѧ,

3. ЗРАЗКИ МОВИ ПОЛЕМІЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

УРИВКИ З ТВОРІВ І. ВИШЕНСЬКОГО.

Іван Вишенський—найвидатніший письменник-полеміст кінця XVI і початку XVII ст. Будучи оборонцем православ'я, І. Вишенський вважав, що старослов'янський язык «плодоноснѣйший отъ всѣхъ языков», «честнѣйший есть отъ еллинского и латинского», «понеже безъ поганскихъ хитростей и руководств».

Але старослов'янська мова часів Ів. Вишенського значно різнилася від старослов'янської мови XI ст. В XVI ст. старослов'янська мова увібрала в себе багато елементів з народної української мови. Це розумів і Ів. Вишенський. Ось чому свої твори, в яких трактувались суто догматичні питання, він писав в основному старослов'янською мовою, а в посланнях, звернутих до народу, він широко використовував і народну мову. Так радив І. Вишенський робити і іншим: «Євангелія і Апостола въ церкви на литургии простым языкомъ не виворочайте, по литургии же для выразумлѣнія людского попросту толкуйте и выкладайте».

ПОСЛАНІЕ АФОНСКАГО МОНАХА ІОАННА ВИШЕНСКАГО КО ВСѢМЪ ПРАВОСЛАВНЫМЪ ЖИТЕЛЯМЪ ЮГО-ЗАПАДНОЙ РУСИ И ПОЛЬСКО-ЛИТОВСКАГО КОРОЛЕВСТВА.

(Уривок).

Тобѣ, въ земли зовемой Полской мешкаючому всякого возраста, стану и преложенства народу Рускому, Литовскому и Лядскому, въ роздѣленыхъ сектахъ и вѣрахъ розмаитыхъ сей гласъ въ слухъ да достиже...

...Да прокляти будутъ владыки, архимандрити и игумени, которіе монастырѣ позапустѣвали и фолварки собѣ зъ мѣстъ святыхъ починили, и сами толко зъ слуговинами и пріятелми ся въ нихъ тѣлесне и скотски переховываютъ; на мѣстохъ святыхъ лежачи, гроши збираютъ; съ тыхъ доходовъ, на богомолци Христовы наданыхъ, дѣвкамъ своимъ вѣно готують, сыны одѣваютъ, жоны украшаютъ, слугы умножаютъ, барвы справуютъ, пріятелѣ обогачуютъ, карити зиждутъ, возники сытые и единообразные спрягаютъ, роскошъ свою погански исполняю[ть]. А въ монастырѣ рѣкъ и потоковъ, въ молитвѣ къ небесному кругу текущихъ, иноческого чина, по закону церковному, видѣти нѣсть, и мѣсто бдѣнія, пѣсни и молитвы и торжества духовнаго — пси выютъ, гласятъ и ликуютъ!..

...Владыки бо безбожные, вмѣсто правила и книжного чтенія и поученія въ законѣ Господни день и нощъ, надъ статутами и лжею увесь вѣкъ свой упражняютъ и погубляютъ, и, вмѣсто богословія и вниманія настоящаго житія, прелести, хитрости человѣческія, лжи, щекарства и прокурацій діаволскаго празнословія и угожденія ся учать!

О земле запустѣлая и зарослая терніемъ безвѣрія и безбожія! О образе Божій по подобію зданный, како погребеся отъ славы нетлѣнной вѣчной жизни небеснаго царства, въ жизни сей скороисчезающей! О человѣче окаянный, како чести своей отбѣгши и къ безсловесныхъ скотохъ несмысльству припрящися и усвоитися изволилъ еси! О христіанине реченный, како помазаніе крещенія въ божество божеством Духа, міролюбіемъ симъ посмрадилъ еси! О сыне вѣрою небесного Бога, како сыномъ діаволскимъ плоды дѣлъ своихъ преименоватися изволилъ еси. О царское священіе, языку святый, людіе обновленія, како въ поганское и еретическое безвѣріе превратился еси!

(Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России..., т. II, СПБ, 1865, стор. 224—225).

ПОСЛАНІЄ АФОНСКАГО МОНАХА ІОАННА ВЫШЕНСКАГО КЪ МИТРОПОЛИТУ И ЕПИСКОПАМЪ ЮГО-ЗАПАДНОЙ РУСИ, ПРИНЯВШИМЪ УНІЮ.

(Уривок).

...Покажите ми убо, о згоду вяжучіи, гдѣ которій зъ васъ первый степень самъ собою выполнилъ и въ вѣрѣ, основанной въ непорушеномъ фундаментѣ, съ исполненными заповѣдми ся знашолъ? Не ваши милости ли вѣру дѣлы злыми напередъ еще разорили? не ваши милости ли прагненя лихоимства пѣнежного и достатку мірского жерело похотій въ собѣ роспустили и насытитися никакоже не можете, и еще болшею алчбою и жаждою достатковъ прагнучи, оболѣли есте? Покажѣте ми, о згоду вяжучіи, гдѣ которій зъ васъ, въ мірскомъ житіи будучи, оныхъ шесть заповѣдей, отъ Христа узаконеныхъ, сам собою исполнилъ, то есть: алчных прекормилъ, жаждныхъ напоилъ, странныхъ упокоилъ, нагыхъ одѣялъ, больнымъ послужилъ, въ темницахъ навежалъ? Не ваши милости ли

тыхъ шесть заповѣдей не толко въ мірскомъ чину разорили есте, але нынѣ в мнѣмаючемся духовномъ непрестанно разоряете? Не ваши милости ли алчныхъ оголоднѣете и жаждными чините бѣдныхъ подданыхъ, той же образъ Божій, што и вы, носячихъ, на сироты церковные и прекормленіе ихъ отъ благочествивыхъ христіянъ наданыхъ лупите и зъ гумна стоги и обороги волочите; сами и зъ своими слуговинами ся прекормлюете оныхъ трудъ и потъ кръвавый, лежачи и сѣдячи, смѣючися и граючи, пожираете, горѣлки препущаные курите, пиво троякое превыборное варите и въ пропасть несытнаго чрева вливаете; сами и зъ гостьми своими пресыщаете; а сироты церковные алчнутъ и жаждутъ, а подданые бѣдные в своей неволи рочнего обходу удовлѣти не могутъ, зъ дѣтми ся стискаютъ, оброку собѣ уймуютъ, боячися, да имъ хлѣба до прошлого урожаю досягнетъ!.. Гдѣ которій зъ васъ странныхъ въ домъ увелъ, упокоилъ, ублажилъ, ноги Авраамски страннику умылъ? Не ваши милости ли сами нынѣ у мнимаючимся духовномъ чину и зъ странных ся ругаете, хулите, поносите, ненавидите, злословите, клевещете, штося показано съ тыхъ устъ, смродливую згоду вяжучихъ, которіе тымъ духомъ ругали, мовячи; «а штожъ суть патріархи или Грецкіе владыки? Жебраки, волоцуги, знаменники!» Видите ли вашого мудрованія страннопріемство, гдѣ есте нагыхъ одѣвали? Не ваши милости ли сами обнажаете изъ оборы конѣ, волы, овцы, у бѣдныхъ подданыхъ волочите дани пѣняжные, дани пота и труда отъ нихъ вытягаете, отъ нихъ живо лупите, обнажаете, мучите, томите, до комягъ и шкутъ безвременно зимою и лѣтомъ въ непогодное время гоните; а сами яко идоли на одномъ мѣстцю присѣдите, или если и трафится того трупа оидолотвореннаго на другое мѣстце перенести, на колыскахъ, якъбы и дома сѣдячи, безскорбно преносите; а бѣдные подданые и день и ночь на вас трудятъ и мучятъ; которыхъ кровъ, силы и праци и подвига выссавши и нагихъ въ оборѣ и коморѣ учинивши, вырванцовъ вашихъ, вамъ предстоящихъ, фалюндышами, утръфинами и каразіями одѣваете, да красноглядствомъ тыхъ слуговинъ око накормите; а тые бѣдници подданые и простой сермяжки доброй, чимъ бы наготу покрыти могли, не маютъ! Вы ихъ пота мѣшки полны грошми золотыми, талярми, полталярки, орты, четвертаки и потройники напыхаете, сумы

докладаете; въ шкатулахъ мѣстца, гдѣ бы которой особѣ съ тыхъ помененыхъ годное было почивати, росправуете; а тые бѣдници шелюга, за што соли купити, не маютъ!

Гдѣ есте больнымъ послужили? Не ваши милости ли больныхъ еще сами отъ здоровыхъ чините, біете, мучите и убиваете? Пощупайся толко в лысую головку, ксенже бискупе Луцкій, колко еси за своего священства живыхъ мертво къ Богу послалъ, одныхъ сѣканою, другихъ водотопленою, третихъ огнепальною смертію отъ сея жизни изгналъ? Такъ розумѣю, ижъ памятаешь ваша милость всѣхъ тыхъ, если схочешъ покаятельное исповѣди правду отригнути. Вспомяни и Филипа маляра многопѣняжного. Камо тые румяные золотые, по его невольномъ отходѣ, осталися и въ чіемъ нынѣ везеню седятъ?

(Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России..., т. II, СПБ, 1865, стор. 229—230).

ЗАЧАПКА МУДРАГО ЛАТЫННИКА СЪ ГЛУПЫМЪ РУСИНОМЪ ВЪ ДИСПУТАЦІЮ, ИЛИ ПО ПРОСТУ РЕКШИ ВЪ ГАДАНІЕ, ИЛИ БЕСѢДУ.

(Уривки).

ОТВѢТЪ СКАРЗѢ НА ЗАЗРОСТЬ ГРЕКОВЪ.

Пытаю тебѣ, Скарго, которая есть зазрость учителей грецкихъ до славянского языка, коли намъ въ первыхъ православную вѣру, таже спасительное евангеліе, апостольскую проповѣдь, мученическіе подвиги и страданія, постническіе борьбы съ подънебесными воздушными духи, очищеніе и освященіе тѣснаго пути слѣду ведущаго въ животъ проходити изволяющимъ, и все оправданія чемъ естество крещеное къ Богу присвояется, оправдаетъ, освящаетъ и спасаетъ: то намъ учители грецкіи подали, явили, растолковали, и научили тако достатечнѣ, ижъ и на подлейнѣйшій в разумѣ языка словеньскаго русинъ, либо сербинъ, или болгаринъ, вѣдаетъ и разумѣетъ, чемъ спастися можетъ, если только самъ восхощетъ. Пытаю тебѣ Скарго: которая мудрѣйшая наука быти можетъ, надъ тое, которая спасаетъ и освящаетъ?.. и паки пытаю тебѣ: въ которомъ бы блудѣ словенъскаго языка люди быти имѣли, коли прошеніемъ того дошли, ижъ Бог всемогущій во Троиці славимый лутче креститъ въ словен-

скомъ языку, а нежели въ латынскомъ, и лутчей пожитокъ имѣлъ и имѣеть словенскаго языка в славословіи неподозренномъ, и по спасенію душъ людскихъ, и въ постиженію богоугодной волѣ, а нежели отъ латинскаго языка. Либо утаилося то от тебѣ, Скарго, или не имѣешъ вѣдомости о томъ, или... доброволнѣ аки аспидъ затыкаешъ уши, во еже не слышати гласа обавающихъ, тако истинно и ты не хочешь довѣдатися святоплодія въ языку словенскомъ породившихся, чего николи языкъ латынскій не имѣлъ и имѣти не можетъ, развѣ не реку доколѣ въ православіи былъ, если какой овощь спасеный породилъ, и свѣту явилъ, а отъ погубленія православія никакоже. Пойди Скарго въ великую Россію и прочитай исторіи житій оныхъ святыхъ мужей чудотворцовъ великихъ, которые и по смерти мертвыми священными тѣлесы своими всякіе страсти, болѣзни и недуги мирскихъ простыхъ съ вѣрою къ нимъ приходящихъ уздоровляли, бѣсныхъ исцѣляли, хромыхъ ходити, слѣпымъ видѣти, хворымъ, розными болезньми одержимымъ здоровымъ быти даровали, и видомъ явно чудотворили; а наветъ если не хочешъ плодоносія спасителнаго языка словенского отъ великой Россіи довѣдоватися, доступи въ Кіевъ въ монастырь печерскій, а ту же у тебѣ дома в державѣ короны польской не ленися и выспрашивай о святыхъ оныхъ чюдотворствомъ мало неравно великороссійськимъ отъ Бога почтенныхъ... сихъ ударованныхъ и возвеличенныхъ, и по смерти от Бога прославленныхъ, которыхъ естествомъ родъ російській породилъ спасительными же быти, и освятити тотъ же святой языкъ славенскій исходатаилъ...

Якоже ты смѣешъ хулный языкъ, Скарго, на святыхъ учителей грецкихъ отверзати и хулити зазрость приписуючи, якобы отъ той побежденныи будучи не подали языку рускому въ писмѣ словенскомъ живущему науки? скажи ми, Скарго, которая бы наука и хитрость разумная на свѣтѣ большая быти имѣла, яко гдѣ человѣкъ діавола звитяжитъ, Богу угодитъ, от Духа святаго освятится, и на спасеніе наслѣдовати животъ вѣчный явными чюдотворными знаки и силами запечатуется? То всѣ, Скарго, родъ рускій въ письмѣ и науке славянскаго языка, благодатію Христа Бога одержалъ, засвидѣтельствовалъ и тако достаточне спробовалъ, ижъ хто бы инако о томъ разумѣти и вдавати правду Божію на ложь перевертаючи имѣлъ, Павелъ самъ анафемѣ его предаетъ,

молвячи, аще и ангелъ съ небесе благовѣститъ вамъ паче еже пріясте отъ насъ и научистеся, анафема, то есть оный проповѣдникъ да будетъ. Видиши ли, Скарго, ижъ твоя хула не.праведная, въ клятву тя ввалила, сѣди жь въ ней колико любишь и изволяешь; видимъ, Скарго, их что колико молчишъ, не духомъ мира и правды Божія, и не от покоры мытаря смиреннаго и самоукорнаго; но все отъ фарисея гордаго, велерѣчиваго и самохвалнаго; черпаешъ отъ воздушныхъ духовъ.. и паки на воздухъ тще и прожнохулныи слова отрыгаешъ; видиши ли, Скарго, ижъ самъ гласною зазростію, враждою и потворною лжею въ мѣсто учителей грецкихъ оболѣвъ еси, и на славянскій языкъ посполу съ діяволомъ борбу подвигнулъ еси, который для того языка славянскаго не любитъ, и отъ всѣхъ другихъ на онаго подвигомъ силнѣйшимъ (стлумити и угасити его хотяй) подвигнулся есть; ижъ въ языку словянскомъ лжа и прелесть его никакоже мѣста имѣти не можетъ, ибо ани діалектикъ и силогизмъ поганских (ницующихъ правду божію во лжу) ани хитрорѣчіем лицемѣрного фарисейства упремудряетъ, толко истинною правдою Божіею основанъ, збудованъ и огороженъ есть; и ничтоже другое ухищреніе въ себѣ не имѣетъ, толко простоту и спасеніе рачителю славянскаго языка еднаетъ: а... его латынскаго языка всеведущие діяволъ любитъ, и признаваемъ ти, яко самъ хвалишися, ижъ его по всѣмъ свѣтѣ разкрилилъ есть, и успевати и роскоренитися надъ всѣ языки допомогаетъ и даруетъ; есть тако властне, Скарго, яко молвишъ, и то для того, Скарго твоему языку латынскому отъ діавола тотъ даръ дарованъ есть, ведай завсегда о томъ, ижъ его всего на свое угодіе перетворилъ, переницовалъ и въ поганскую хитрость перевернулъ; ижъ в немъ никакоже правда евангельская и простота святыхъ мѣста не имѣетъ, только лжа, поганская хитрость и фарисейство сѣдитъ, почиваетъ и обладаетъ. Вѣдай же о томъ, Скарго, хто спастися хочетъ, и освятитися прагнетъ, (але не отъ) простоты и правды покорнаго языка словенскаго, а ни спасенія, а ни освященія не получитъ, о чемъ Скарго въ твоемъ мудромъ и хитромъ языку латынскомъ, тѣхъ тѣлъ освященныхъ не имѣешъ и освятитися никакоже нихто не можетъ.

(С. Голубев, Киевский митрополит П. Могила и его сподвижники, т. I, Киев, 1833, стор. 91—95).

ПАЛІНОДІЯ ИЛИ КНИГА ОБОРОНЫ (1621 р.) З. КОПИСТЕНСЬКОГО (Уривки).

I.

З. Копистенський, як і Ів. Вишенський, був оборонцем православ'я та старослов'янської мови. За словами З. Копистенського, старослов'янською мовою можна все, зокрема і філософію, далеко точніше викласти, ніж, напр., латинською, «зъ вѣку... той славенскій ѧзыкъ єсть знаменитъ». Однак і З. Копистенський не писав чистою старослов'янською мовою. В мові З. Копистенського, як це видно і з друкованих нижче зразків, багато елементів української народної мови.

А же то правда, покладаю тутъ о томъ здане премудрого и велможного мужа и пана Іоанна Щасного Герборта, старосты Вышенского и Мостиского, красомовного и выборного оратора, на сейме валномъ у Варшавѣ поданое. Которое ся маетъ тыми словы:

Тыи уразы, которыи маемо отъ жолнера, суть великіи, але суть подобныи ранѣ ручной, которая ачъ естъ болесна, але смерти не приноситъ, бо сила их живетъ зъ ранеными руками, а наконецъ и безъ рукъ.

«Але той рану задаетъ въ сердце отчизнѣ нашей, хто колвекъ право еи ламлетъ, згоду межи народами, зъ которыхъ естъ Полская речъ посполитая зложена, розриваетъ, тотъ въ сердце отчизну забиваетъ.

«Такая естъ колотня, которую зачали зъ народомъ Рускимъ, братьею и кровью нашею, тая естъ якъ рана сердечная, которая бы наменшая была, смерть приноситъ.

«Той справы часть едну знаю, другой части, хоть о ней уставѣчне мышлю, розумѣти не могу.

«Бо то вѣдаю добре, што ся почавши отъ зъѣзду Берестійского онымъ дѣетъ. Тое вѣдаю, добре, якъ на сеймикахъ надѣю имъ чинятъ, а на сеймахъ зъ нихъ смѣхи строятъ. На сеймикахъ братьею зовутъ, а на сеймахъ отщепенцами. То я вѣдаю, бо то всѣ вѣдаютъ. Але чого они хотятъ по томъ зацномъ народѣ, якую раду и до которого цѣлю змѣряютъ? того я жаднымъ способомъ розумѣти не могу. Бо если того хотятъ, абы Руси не было въ Руси, то естъ — речъ неподобная, и такое подобенство естъ, яко бы ся имъ хотѣло: жебы тутъ море было коло Самбора, а бесчадъ коло Гданска.

(Памятники полемической литературы в Западной Руси, книга первая, Петербург, 1878, стор. 956—957).

II.

Непобожныхъ естъ людей іереовъ Божіихъ зневоляти.

Непріятель нашъ Креуза, гдѣ ся ено зъ своимъ неправды перомъ обернетъ, всюды ярости огонь на церковъ Константинополскую крешетъ. Зъ ласки Божей церкви всходной духовенство завше въ лѣпшомъ порядку и покою пребывало. А папежи и костелъ Римскій поки подъ зверхностю и подъ промысломъ цесаревъ Константинополскихъ были, добре ся имъ поводило. Лечъ якъ ся от цесаревъ Кгрецкихъ и отъ церкве всходней отщепили, а Франкомъ ся поддали, такъ папежеве сами зъ своимъ клиромъ, якъ и самъ Римъ, въ великихъ утрапеньяхъ и утискахъ были, такъ ижъ кролеве Французскіи и Нѣмецкіи и княжата Влоскіи костеломъ Римскимъ рядили, и папежевъ Римскихъ складали и надавали, якъ хотѣли, и за дворомъ своимъ возили. А же то правда, Баронѣушъ въ року 899 пишетъ: «заразлившого повѣтра на тую Римскую столицу не было, едно гды свѣцкіи подавати папежѣ и тиранство волностямъ святого костела чинити почали. Болше то шкодило костелови, нѣжли поганство все и геретицтво»...

А што противникъ пишетъ, ижъ панове свѣтскіи попомъ, як хотятъ, росказуютъ и берутъ зъ нихъ што хотятъ, и робити росказуютъ, то—нехай папежомъ и паномъ Полякомъ въ бровъ и въ сумнѣнье ихъ. Вашъ же то сорексъ, и тожъ то знакъ вѣры и побожности пановъ Поляковъ, же за добродѣйства землѣ и народу Росского іереевъ Божіихъ такъ непобожне шануютъ, же и поборы зъ нихъ берутъ, церкви волныи им запродаютъ, на подводы и толоки гонятъ, робити кажутъ; коникъ и воликъ и яловица подобалася у попа — взяти ю; пчолки подобрати, празничныхъ або святечныхъ ялмужнъ подѣломъ, въ речи то подаркомъ участниками паномъ зъ попами быти! О, боже справедливый, зъ высокости призри а отмсти!

(Памятники полемической литературы в Западной Руси, книга первая, Петербург 1878, стор. 1127—1128).

4. ЗРАЗКИ МОВИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

I. ЗРАЗКИ МОВИ ВІРШІВ.

Вірші в XVII ст. писалися переважно штучною макаронічною мовою, яка становила суміш старослов'янської мови з елементами української та польської. Такою мовою написані і подані вірші.

Про мову «Ляменту» П. Житецький говорить, що «се ряба мішанина польських елементів з українськими» (ЗНТШ, т. 51, стор. 5).

З «ВѢЗЕРУНКА ЦНОТ» ЕЛИСЕЯ ПЛЕТЕНЕЦКАГО,

складеного А. Мітурою 1618 р.

Фотознімок зроблено з книги Хв. Тітова «Матеріяли до історії книжної справи... », стор. 16, № 3.

Промова.

Звытней своей смѣлости велцеся дивую,
Жеся речей великнх простаках подеймую:
Цнѡты твои, ѽ Ѿче, всем свѣту явны,
И в кгменѣ Православны велце похвалны.
Границею ѡбвести в аркушу паперу,
Котрым до выличеня нѣхтъ не найде мѣру.
И власне подобенство в той мѣрѣ найдую,
И собѣ то за властное слушне приписую,
Яко бы хто в долъ море вылятися важилъ,
Того нѣкгды не допне, бы яки штось зажи-
Ѿбшемх еще прислова не уйдетъ за тое,

Бо розумомъ чловечомъ не понято тое.
И тежъ праве на силу, и мѣлкость довтѣпу
Котрый певне невмѣлъ бы здолати и цѣпу

Цноты твои, о, ѡтче, важилъ ѡписати,
Чого и самъ Цицеро не моглъ доказати (л. 5).

Але що за причина смѣлости моєи.
Безпечности двери до особы твоєи
Ѡтворила мнѣ: тая, о запевне тая,
Свѣдчитъ твоя персона в шедивости цная:
Же никимъ не погордишъ, всѣхъ власце ховаешъ
Съ каждымъ певне разживешъ, и тежъ в любви маєшъ
То мя нато оувело, то мя покудило,
То само и огонь тотъ въ мнѣ розжарило.

«ГЕЛИКОНЪ ТО ЕСТЪ САДЪ УМѢЕТНОСТИ».

Вірші, уміщені в «Геліконі», були написані 1632 р. учнями школи риторики при Києво-Печерській лаврі.

Фотознімок зроблено з книги Хв. Тітова «Матеріяли до історії книжної справи... », стор. 294, № 41.

Ко́рень у҆мѣ́ѥтности,

Пе́ршїй.

Грамма́тїка,

У҆́читъ Сло́въ и҆ Мо́вы.

Розу́мномꙋ по̂ Не́бомъ где мѣ́стце зъѣра́ти,
Позво́лено, та́мъ, мо́жешъ то̀ ла́тво позна́ти, (д̂ ѡ҆к.)
Ꙗ҆ко́гѡ бы пожи́ткꙋ бы́ла̀ и҆ похва́лы.
Сло́въ склада́нья На́ꙋка, през̑ ча́съ та́къ нема́лый.
Хто́ бы̀ вѣ́далъ ꙗ҆́къ зва́но Ки́ты вѡ́дъ глꙋбо́кихъ,
На̀ повѣ́трꙋ и҆ землѣ̀ мешка́нцѡвъ широ́кихъ.
Е҆щѐ лю́демъ и҆ на̂ ты́хъ потре́вна е҆́стъ мо́ва,
Хто̀ не глꙋ́пый за́жъ не то́тъ що̀ не мо́ви̂ сло́ва;
Недивꙋ́йсѧ: бо̀ не́гдысь до̀ зго́ды призва́ный,
То́жъ повѣди̂ сы́нъ з̓ Ма́и по̂ Ѯа́ндом спыта́ный.
И҆ ѧ҆̀ тедꙑ̀ спыта́вши, е҆сли̇̀ не по мо́ви
Зна́ть Ре́тора, По́тꙋ, да́мъ глꙋ́пство ѡ҆сло́ви.
То́тъ Ко́рень ѣ̀ твое́мъ Са́дѣ Ѿче Пречестнѣ́йшїй,
Заквитне́тъ з̓ Гелико́номъ на̂ слнце ꙗ҆снѣ́йшїй,

Вгды в Рωссіи потомок славныхъ Роксоланωвъ,
в Наукахъ поровнаетъ премрыхъ поганωвъ.
Тылко абы Звитязца Пекелногω смока,
Заховалъ вцале Вѣру правую з Востока.
А где сл҃нцу естъ мѣстце: тогожъ дознаваетъ,
Твое Имя кгды мѣстце в Грамматице маетъ.

Григорій Трипольскій.

«ЛЯМЕНТ»

«Лямент» був написаний 1636 р. автором, що заховав своє ім'я за ініціалами М. Н.

Фотознімки уривків «Ляменту» подаємо за текстом, видрукованим П. Житецьким у «Записках Наукового т-ва ім. Шевченка», т. 51, 1903, кн. I, стор. 13, 14, 20, 21.

Ту ся починаетъ ляментъ ω утрапеню мещан ωстрозких и ω зневазѣ шляхты пре(з)некшей ωт люду посполитого.

Во имя Г(оспо)дне. Амин.

Дн҃и веселые, дн҃и зацные, дн҃и великои радости
Обернулис в смутокъ и великие жалости.
Днь то' вл(а)не, которы' мѣлъ быти Бгу на хвалениє.
Обернул'ся на взгляду през люде зухвалые.
О незнаная наша пахо, неназны' вашъ обѣде,
Прыятелская утѣхо горкая пры бесѣде!
Єщо то мешала то' обѣдъ, которы' тѣлу служи(л).
Мовлю я ω пожитокъ, которы' душы плужитъ.
И то' ва(с) вы(с) ωмыну. Жалься моцны' Б(о)же!
Чого з ва(с) окжаловати сна жаде не може.
Азали то не жало — на певномъ покаяню,
На певномъ, мовлю, на пля люду выхованю
На послугу такъ великую, которая певного
Монархи великои моци ωкругу земного,
Якая великая поражка и депектъ не малы'
Потка(л) ωны' мещано, которыи панской хвалы
Стерегли з великою охотою, вслѣдъ за нею идучы.
Створытелеви своему звыкли ся молячы.

Ꙗкъ сѧ тоє стало, ѡ Бжє всємоцны'.
Б мѣстѣ ѡстрогꙋ на днь вєликоночны',
Гды в понєдєлокъ всѣ вытꙋпили,
Бга хвалили,

Та сѧ спꙋкали с панєю мѣста того,
Нє маючи на серцꙋ гнѣвꙋ жадного,
Алєж напєръшє имъ прычынꙋ дали
Зстꙋпити казали.

Єщє нѣкоторыи того докладаютъ
И такїє слова повѣдаютъ,
Ꙗкобы кꙋлкꙋ пословъ присылано,
Жєбы почекано.

Єды мєщанє ѡбрасѧ зꙋхвалы',
А длѧ єдного вшинки вины зотали,
Жє сѧ на пола пнъского замѣрылъ,
Єна го ꙋдарилъ.

Такиє новины ѡ томъ повѣдали
Людє, которыє на то' дивъ смотрыли,
Алє сѧ в мовѣ своє' нє згажаю,
Розно баютъ.

Єднакъ ѧкъ сѧ на мостѣ спꙋкали,
З закꙋ вы'шовшы, вне сѧ замѣшали,
Коли возница поча н' бычовати,
Каза вставати.

Що видѧчы ѡныи людє нещасливыи,
Бꙋдꙋчы с того барзо жалослывыи,
Є попꙋдливости всѣ сѧ порвали,
Кый побрали.

Слꙋги тои пнєи и всѣ дворѧнє,
Видѧчы, жє нє жартъ, кинꙋлисѧ на ны' єдностаннє,
Шабли добывшы, вне жє по собѣ:
То мнѣ, то тобѣ.

На то' час єи милость в каретѣ сидѣла.
„Перестатє!" з ѡбо' сторо вшинкихъ гамовала.
Абы тои звады болшє понєхали,
Далє' ихали.

Лє трꙋдно было: барзо злюшыли.
З ѡбохъ сторо биты', раны' начинили,
Єдны с перестраховъ в вод з мостꙋ падали.
Шый ламали.

Хтож що неслъ в рꙋка', того нє жаловали:
Ѡтца фарабованыє тыи шаты смаровали,
Нє смотрено того, вара кого замѣрылъ,
Былє бы ꙋдары.

Вѣдѣла тоє пни, поцтивая марона,
Жє єсть з дворѧны своими згожона,

Нā звича' пн҃ъски' на цвитаръ ꙋтѣкаетъ,
Бꙑ҃ва сѧ розмножаⷠ҇
Въ то҃ замѣшаню а зна҃ не бⷪ҇ того,
Бо приходило близко коло того,
Же сѧ в то' звадѣ и само' доⷪ҇ало,
Да' сѧ ѡлгало.
Тоⷨ҇ на цвинⷮ҇арꙋ плаⷱ҇иве вздыхала,
До Хрⷭ҇та пн҃а где крыжеⷨ҇ лежала,
Ѧбы тꙋю звадꙋ ꙋспокоити рачилъ,
Бⷪ҇ ѡбачилъ.
Наконеⷰ҇ тоⷨ҇ же панⷩ҇ка поцтиваѧ,
Цорка мещанъскаѧ, в цнотѣ ѡсобливаѧ,
Хотѧчи сѧ вывилѧти с тꙋмꙋлътꙋ ѡного
До домꙋ своего —
Єде ⷱ҇лꙋжалецъ, а що вѣдати ѧки'.
Єслы былъ зацны' алъбо лѧдащки',
Тѧл еи в лобъ шаблею, ажъ ꙋпала,
Ткаⷦ҇а е' спала.
В то҃ еи з ꙋбіоровъ сличныхъ ѡбнажыли,
Ѧ на полы ꙋмеръшꙋю тоⷨ҇ же зоставили.
Ѧ мати нещасливаѧ гды до неи прыбѣжала.
Горко плакала.
Ѧ дрꙋгиⷯ҇ засѧ сродзе посѣчоно,
Ки'ми побыто, нѣкчемне золжено,

II. *ЗРАЗКИ МОВИ ІНТЕРМЕДІЙ, ДРАМАТИЧНИХ ТВОРІВ.*

Українська народна мова найповніше в XVII ст., правда, як засіб гумору, використовувалась в інтермедіях. Першими такими інтермедіями є інтермедії Якуба Гаватовича.

ІНТЕРМЕДІЯ ДРУГА ПО ТРЕТЬОМУ АКТІ ДО ДРАМИ ЯКУБА ГАВАТОВИЧА 1619 р.

Особи: Максим, Рицко, Динис, Чередники.

Максим.

Ідим же брате, юж в тою,
Що ідемо, дорогою,
Колісми юж зторговалі.
Та и вся воли продалі,
На тоім ліхим ярмарку!
Не будем бульше шарварку
По тоіх волах робити —
Ліпше на флісі[1] служити.

[1] На річних сплавах.

Рицко.

Ліпше, брате! я з тобою
Іду, ти іди зе мною.

Динис.

Ей, побратимове, стоіте,
Та що́ говору, почуйте!
Далєк ідете! — кажите,
Та з субую ме везмите.
Помагай бог вам.

Рицко.

Здорови
Бут, та короткеми слови
Кажи, о що питаємо!
Та, як те звати маємо?

Динис.

Ям з Каміньця Подольскєго,
Пришол до містечка того
На ярмарок з воли, та Диніс
Істем.

Максим.

Та біс тя тут приніс?!
А ми вуд Городка — знаєш?

Динис.

Знаю.

Максим.

Далєк пойти маєш?

Динис.

Ось коби ся з кім трапіло,
Щоб нас хот зе три било,
Ишолбим на фліс.

Рицко.

Іди з нами,
Та ми ідем от двай сами.

Динис.

О, славаш господу богу,
Щом знашол в тою дорогу

Товариство хорошоє!
Ось нас будет тепер троє.

Йдуть трохи далі, а Динис питає їх про хліб.

Ой, братонькове, слухайте,
Та що мені їсти дайте!
Забиў-єм хліба купити,
Без котрого трудно жити.

Максим.

Ей, брате, и я не маю.
Рицю, ти маєш, я знаю!

Рицко.

Та ти хліба не купиў-єсь?
От так собі наридиў-єсь!
Та ям ся на тебе спустил,
Щось ти хліба купити міл!

Максим.

Та що будемо чиніти?
Лібой придет глод терпити?
А вольмі ся хочет їсти;
Щось не купил — тожесь чисти.

Йдуть далі, і Динис знов почув пироги.

Динис.

Братя, та любой пирогі
Ту пахнут з тоєй дорогі?

Максим.

О, пахнут!

Рицко.

Пахнут!

Динис.

Шукаймо,
Та говорити перестаньмо.
А за дазд бог ту знайдемо,
Та ся всі трей поделімо.
Та ось пирух на травіци
Биў! лібой виросл з земліци
О, слава тобі господи!

Омінут нас тепер глоди,
Колі бульше достанемо.

Максим.

Любой юже не знайдемо?..
Та що ту іст за травая,
Що родит пироги тая?
Ось іще будут пироги,
Колі ся вернемо з дроги;
Будем тою траву знати,
Та тут пироги іскати.

Рицко.

А з тим що будем чиніти?
Любой ся придет діліти?

Динис.

Хот ся диліти хочемо,
Претя ся всі не наємо.
Нас три, а тот пирог мали.

Максим.

Та хотби оден з'єл цали,
Кривда би зась іншим била,
Босьми го всі три зглідила.

Рицко.

Вят[1] ся диліти будемо.

Динис.

А колі так учинимо!
Котрому ся що ліпшого
Присніт — будет пирог його?

«СЛОВО О ЗБУРЕНЮ ПЕКЛА».

П'єса «Слово о збуреню пекла» написана десь у першій половині XVII ст. «Вона написана,— за словами Ів. Франка, — мовою майже чисто народною і розміром, подібним до розміру козацьких дум» (Нарис історії українсько-руської літератури, Львів, 1910, стор. 65).

Знаю я, Аде, о томъ Христѣ много причинъ,
Ижъ онъ естъ от колѣна Давидова Маріинъ синъ,

[1] Тож.

Который самъ себе сыномъ божиимъ именуєтъ
И человѣкомъ також называєтъ.
О томъ пророци здавна пророкуютъ
И повѣстъ тую тилко дармо размножуютъ,
От полшости тисящи лѣтъ запевняютъ,
Єго быти Богомъ и человѣкомъ вызнаваютъ,
А нашихъ собѣ за нищо маютъ.
Але южъ маю слугъ въ справахъ моихъ бѣглихъ,
Не тилко на земли, але й на облакахъ свѣтлихъ;
Знаю я, що ся дѣє й на край свѣта,
Коли Богъ основалъ землю и положилъ на неи
дочаснїє лѣта.
Такъ подъ небомъ и в морахъ и под землею
що ся дѣє знаю,
В їєдиной годинѣ през слуги свои много
новинъ маю.
А о томъ Христѣ и разъ не знаю,
Но вѣсти певнои єще ожидаю.
Дивная би то рѣчъ була, їжъ би билъ на земли
божїй синъ,—
Не могу тоє изъ свого разуму понѧти,
С которыхъ би ся причинъ
Онъ моглъ взяти.
Знаю Творца єще пред вѣки
Живого въ небѣ и со человѣки,
Знаю и аггели, ижъ служатъ въ небѣ Богу,
А того, що ся именуєтъ сыномъ божимъ,
[знати не могу]
Єще и на земли от слугъ своихъ много
новинъ маю,
А тамъ єще певной вѣдомости ожидаю.
А я тїи справи, що Богъ сотворилъ, всѣ знаю,
А що ся именуєтъ Сыномъ божїимъ, того
не разумѣваю.
И я билемъ аггеломъ свѣтлимъ и на
облацехъ жилъ,
И до всего ся тамъ приглядѣлъ;
Знаю, що ся дѣєтъ и во едемскихъ палацахъ,
Але барзо дивую ся о тихъ речахъ.
И знаю, що Богъ Адама создалъ от землѣ
И все живоє, єже єстъ наверхъ землѣ;
И в рай на востоцѣ єго посадилъ,
Аби на землѣ Бога и Творца своєго хвалилъ.

Але я тому барзо позавидѣлъ,
Адама и Єву ужемъ из розуму извѣлъ,
Ижъ божию заповѣдъ преступили,—
На тоє-мъ привѣлъ, что изгрѣшили,
А гди згрѣшили, познали ся нагими,
И Богъ имъ не хотѣлъ того грѣха терпѣти,
Послалъ аггела своєго и вигналъ ихъ из
райской роскоши,
Которои роскоши и розумомъ не поняти.
(И хочъ Адамъ) розумъ тотъ маєтъ,
А от того часу землю дѣлаєтъ
И въ потѣ лица свой хлѣбъ снѣдаєтъ.
Тую то оповѣдаютъ вѣсть,
Но онъ скоченя свѣта не вѣсть.
В той часъ возрадовалемъ ся и смѣялемся з него,
Жемъ го привѣлъ на тоє — барзо добре на него,
Скоро онъ тоє отрималъ,
А я того давно ожидалъ,
Албо тижъ и тоє знаю,
Ижъ девять хоровъ аггеловъ Богъ маєтъ,
От которихъ на небѣ хвалу приймаєтъ.
А я тїлко помисливъ ровнати сѧ з нимъ,
И за тоє заразъ струченъ єсмь изъ неба,
И тамъ мя посадилъ,
Где мнѣ давно було потреба.
Такъ тижъ и Адамъ согрѣшилъ,
Же от древа заказаного овоцу ѣлъ,
От которого древа ангелъ єму заповѣлъ,
(Аби) ани въ руки свои не бралъ.
Але то ся все стало з моєи причини,
Ижъ от древа заповѣданнаго овоцу ѣли.
И єщемъ ся о то старалъ,
Аби ся мнѣ Адамъ с потомствомъ записалъ.
А я то Адамовѣ сини родниє повадилъ,
Же Каинъ Авеля брата своєго изъ свѣта
изгладилъ.
И от того часу зачалемъ пекло будовати
И души грѣшнїи из сего свѣта избирати,
Изъ всѣхъ потомковъ нѣхто мнѣ не завадилъ:
Адама первозданна (я в пекло) спровадилъ[1].

[1] Уривки подані гражданським алфавітом за текстом, опублікованим І. Франком в ЗНТШ, т. 81, 1908, стор. 13—15.

5. ЗРАЗКИ МОВИ КУЛЬТОВО-РЕЛІГІЙНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ (1556—1561 рр.).

Пересопницьке евангеліє це одна з перших спроб перекладу релігійних книжок з старослов'янської мови на мову українську. Переклад цього евангелія був здійснений Михайлом Васильовичем Саноцьким, протопопом монастиря села Пересопниця коло м. Луцька.

В мові цього евангелія поруч із старослов'янізмами відбито багато рис мови української народності. В графіці помітні сліди другого болгарського впливу (див. П. Житецкий, Описание Пересопницкой рукописи, К , 1876).

Луки зач. 42.

Дн҃и пакь юж почался коу вечерови склонѧти. и приступивши двадесѧть рекли ємоу ѿпусти народы. абы пошли до ѡколичных мѣсть и сель перемешкали. и нашли собѣ покормленѧ бо єсмо тоу на поустом мѣсци. А ѡнь рекль имь дайте имь вы ѣсти. а ѡни рекли не маємо больше єдно пѧть хлѣбовь и двѣ рыбѣ.—єсли быхмо шли и накоупили стравныхь рѣчїи на то то всѣ люди. а было моужей ꙗко пѧть тысѧчїи.—и рекль оученикомь своимь. повелѣте имь сѣсти на коупы по пѧтидесѧть. и оучинили такь и посадили ихь всѣхь.—и взѧвши пѧть хлѣбь и двѣ рыбѣ поздрѣль на нб҃о. и бл҃вилъ и розломаль. и даваль оученикомь абы предь народомь покладали. и или вси и наѣлисѧ и зобрали ѡносли што было ѡстало ѡкроуховь двонадесѧть кошовь

Луки зач. 66.

Чл҃коу єдиномоу богатомоу зродило поле всемі и мовиль самь всобѣ рекоучи, што маю чинити, не маю где быхь зобраль жита мои (або пашню) И рекль такь оучиню, розмечоу жницоу мою. (клоуню, або стодолоу). И болшїи побоудоую. и зберу до неи всѣ жита мои. и все добро моє. и рекоу дш҃и моей. дш҃е имаєшь много доброго. и на много лѣть положеного. ѿпо вай (sic), ижь, пій, а веселисѧ. Рекль ємоу бг҃ь. безоумне (або глоупче) той то ночи дшоу твою вытѧгну ѿ тебе. а тоє што єси наготоваль комоу боудеть.—такь єсть каждый который собѣ громадить а не в бо богатѣє.

ПЕРЕДМОВА ДО «КНИГИ О ВѢРѢ».

В Києво-Печерській друкарні 1620—21 рр. вийшла «Книга о вѣрѣ», автором якої, як припускають, був З. Копистенський. Своїм змістом «Книга о вѣрѣ» була скерована проти католицизму. Передмова до «Книги о вѣрѣ», яка нижче друкується, написана тодішньою українською мовою, звичайно, з елементами старослов'янської і польської мови.

Фотознімок уривка зроблено з книги Хв. Тітова «Матеріяли до книжної справи на Вкраїні в XVI—XVIII в.в.», № 9, К., 1924.

ПРАВОВѢРНЫМЪ

Єдиной, стой, соборной, Апслской Цркве Христіаномъ в народѣ Россійскомъ, набоженства старожитного Цркве Всходней, покоя, в вѣрѣ сталости, и здоровья ѿ Гда Бга.

Давыдъ Царственный Прркъ мовитъ: Ревность дому твоего зъѣла мя. А насъ (о Правовѣрныи) завистная любовъ и ревность дому Бга нашего грызла слышачи, видячи и читаючи ѿ противныхъ, на догмата Цркви Всходней повстана, и на правыхъ оной Пастырювъ фурыгана, а Правовѣрныхъ трвожена. Ласкою теды Гда и Бга нашего Іс Ха, в той побожной ревности взбужены будучи: тую, которую видите, о вѣрѣ єдиной, Стой, Кадолицкой, Апслской Цркве, Книгу выдалисмы. Причину маючи, иже розныи, ѿ розныхъ сторонъ, з рознымы Релѣгіями приходячи, турбуютъ васъ словы и писмы развращеными. Которыхъ абы, з ласки Божой, тую читаючи Книгу, лацно (в) устерегтися можете. Абовѣмъ в ней маете правды доводы з писма с. вѣрне указаныи. Противъ которымъ Софистіям, тоестъ выкрутами не перемогутъ противныи. И вѣрте иже устали, видячи Црква, неприятелскіи оружія: бо моцно Адамантовыми пригвожденъ естъ врагъ правды доводами. А вы змоцняйтеся, и ѿ правды границъ, в которыхъ стоите, не уклоняйтеся, ѡбоюду острый меча в рукахъ ваши державши, тоестъ Старого и нового закону писма. А штоколвекъ ѿ которыхъ, або противникювъ нашихъ услышите, и ѡбачите злорѣчена и примовиска, не дивуйтеся. Бовѣмъ немалъ все Сты оны такую злословие звыкли отвати пѣснь. Атъ тымъ и инымъ не даючи мѣсца выкрутюмъ, статечности Адамантовой будте в вѣрѣ, яко пишетъ Бгословъ: Буди вѣренъ до смерти, и дамъ ти корону живота. А тую працу нашу прыймѣте вдячне: в ней и в законѣ Божіимъ проучаючи не будте, подлугъ Двда, Коль возлюбихъ законъ твой Гди, весь день поученіе мое естъ. Здравствуйте ѡ Гдѣ.

РОЗДІЛ III

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА ДОБИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІЇ

(середина XVII — кінець XVIII ст.)

ВСТУПНІ ЗАУВАЖЕННЯ.

Кінець XVII і XVIII ст. — це період ростущого капіталізму, в умовах якого українська народність почала перетворюватись в українську буржуазну націю, а мова народності — в українську національну мову на базі провідного полтавсько-київського діалекту. Норми формованої національної мови почали фіксуватись, як свідчать наведені в цьому розділі зразки, і в літературній мові. Проте процес утворення української літературної мови був дуже складний, що й відбито в поданих зразках літературної мови цього періоду.

ЛІТЕРАТУРА.

Й. В. Сталін, Марксизм і національне питання, Твори, т. 2.

Й. Сталін, Марксизм і питання мовознавства, К., 1950.

* * *

П. П. Плющ, Питання історичного розвитку української мови в світлі праць Й. В. Сталіна з мовознавства, «Радянська школа», 1953.

Н. Ф. Сумцов, К истории южнорусской литературы семнадцатого столетия, вып. II, I. Галятовский, К., 1885 (критично).

М. Марковский, А. Радивиловский, Южнорусский проповедник XVII в., К., 1894 (критично).

А. Петров, Первый печатный памятник угро-русского наречия, Сборник отд. рус. языка и словесности, Имп. Ак. наук, т. 84, 1908.

І. Франко, Карпато-руське письменство XVII—XVIII вв., Львів, 1900 (критично).

Н. Кістяківська, Твори Ів. Некрашевича, 1929 (критично).

П. Житецкий, «Энеида» Котляревского и древнейший список ея...», К., 1900 (критично).

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ.

I.

1. Встановити відмінні риси в лексиці, морфології і синтаксисі актово-урядової мови кінця XVII і XVIII ст. в порівнянні до актово-урядової мови з XIV до середини XVII ст.

2. Показати на прикладах використання української національної мови в актово-урядових документах.

3. Виписати з «Урбару» фонетичні, лексичні і граматичні особливості мови закарпатського діалекту.

4. Простежити поширення російської літературної мови в актово-урядових документах.

II.

5. Співставити зразки мови церковно-ораторського письменства із зразками цього жанру попередньої доби і довести на прикладах подальший занепад старослов'янської мови.

6. Виписати із зразків церковно-ораторського письменства по 5—10 прикладів з лексичними і граматичними рисами національної української мови.

III.

7. Коротко схарактеризувати мову літописів XVIII ст., вказавши на її лексичні і граматичні особливості.

8. Проаналізувати способи пояснення слів у «Синонімі славеноросській» і навести приклади пояснень окремих слів.

IV.

9. Навести приклади використання у віршах XVII—XVIII ст. мови різних українських діалектів — південно-західних, північних і південно-східних.

10. Відбиття теорії М. В. Ломоносова про три «штилі» в творах художнього письменства. Навести приклади високого, середнього і низького стилю.

11. Навести приклади найповнішої фіксації української національної мови, формованої на базі полтавсько-київського діалекту, в художніх творах XVIII ст.

1. ЗРАЗКИ МОВИ АКТОВО-УРЯДОВИХ ДОКУМЕНТІВ.

Актово-урядові документи другої половини XVII і XVIII ст. були написані або мовою українською з помітними елементами польської мови, або мовою російською з виразними рисами української мови.

Українською мовою написані «Охранная грамота гетмана Хмѣльницкаго...» і судові справи з полтавських і бориспольських міських

актових книг, в яких може вперше найповніше починають фіксуватись риси полтавсько-київського діалекту, що лягав в основу української національної мови. В судових справах, зареєстрованих в полтавських і бориспольських книгах, помітне зменшення і елементів старослов'янської, і елементів польської мови.

В «Урбарі», документі, який визначав обов'язки селян щодо поміщика, вперше в літературі фіксується українська мова Закарпаття з незначною домішкою слів із старослов'янської і угорської мови.

Уже в першій половині XVIII ст. в мові ділового письменства помічається виразний вплив російської мови. Відбиття цього впливу ми і маємо в «Листі кошового Малашевича».

ОХРАННАЯ ГРАМОТА ГЕТМАНА ХМѢЛЬНИЦКАГО КІЕВСКИМЪ МѢЩАНАМЪ.

Богданъ Хмѣльницкій, гетманъ, зъ войскомъ его царского величества. Паномъ полковникомъ, асауломъ, сотникомъ, атаманомъ и всему товариству войска его царского величества Запорозского, старшинѣ и чернѣ, въ тягненью за войскомъ идучимъ, яко и зъ войска назадъ поворочаючимъ, коннымъ и пѣшимъ, и на якой-кольвекъ услузѣ нашой будучимъ вшелякоѣ кондыціи людемъ, и кождому, кому бы тылько сее наше писаніе показано было, доносимъ до вѣдомости, ижъ не поеднокроть отъ маестрату Кіевского доходитъ до насъ скарга, же мѣщане тамошные такъ отъ посланцовъ нашихъ яко и отъ иншихъ розныхъ наѣздовъ всякіе пренагабанья и докуки поносятъ; чого мы большъ не хотячи слухать, оный маестратъ Кіевскій и всѣхъ мѣщанъ тамошныхъ при ласцѣ нашей заховавши, отъ вшелякихъ непотребныхъ датковъ и даванья подводъ увольняемъ, сурово напоминаючи, абы ся жаденъ зъ козаковъ товарыства нашего и вшеляков кондыціи людей, за оказаньемъ сего листу нашего, на помѣненыхъ мѣщанѣхъ ани подводъ, ани чоботъ и панчохъ и иншихъ вымысловъ вытягати не важилъ; а хочай бы хто и зъ листомъ нашимъ на якой-кольвекъ послузѣ нашой войсковой мѣлъ ся знайдовать, теды и той ничого вымышляти и подводъ жадныхъ вытягати у помѣненыхъ людей не маетъ, одно того маетъ пильновати що бы ему въ листѣ нашомъ было доложено, и гдѣ индѣй, выѣхавши съ Кіева на своихъ конехъ, подводъ собѣ упоминаться, кгды бы того потреба была. А которые бы безъ писанья нашего зъ пѣрначами наѣхавши, вымыслы якіе починити мѣли,

и тому суровому писанью нашему были спротивными: теды мы кождого таковоro, яко своеволника, томужъ маестратови Кіевскому, и до насъ не отсылаючи, строго карать позволяемъ: чого особливо панъ полковникъ нашъ Кіевскій постерегати маетъ, яко бы онымъ ни отъ кого найменшая кривда не дѣялася, иначей не чинячи. Данъ въ Паволочи, Новембрія 26 дня, року 1655.

Богданъ Хмелницкій, рука власна.

(Акты, относящіеся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные археографическою комиссіею, том пятый, 1633—1699, СПб, 1855, стор. 95—96).

СПРАВА ИВАНИХИ БРАИЛЪКОВНИ ГАПКИ З ПЕДОРОЮ ЮРИЧКОЮ СЛОВО В СЛОВО ЗАВЕДЕНА.

Року б[о]жого 1667, м[ѣ]с[я]ця іюн(я) 9 дня.

Передо мною дворянином его ц[а]рского пресвѣтлаго величества и вѣръного войска Запорозкого полковником Полтавъским Григорием Вѣтязенкомъ, при мне будучих: Климу Чорнушенку, судею полковим, Кондрату Барабашу, атаману городовом, и ином товариству.

Приточилася справа и скарга Гапки Иванихи Браилъковни, обывателки Супрунувъское, на Педору Мищиху Юрычку в тот способ: иж я, мешкаючи з мужем своимь, а сином свекрухи своей Мищихи, лѣт десят и сплодилисмо дѣток трое и вкладали-смо-ся въ ґрунта вѣръною працею своею, хочай при тум, що небожчику мужу моему Юрикъ, отець его, и матка отдал, отвѣняючи сина своего. І тепер, по смерти мужа моего Педора, Юрчиха, свекра (sic) моя, отдаляет мене з дѣтъками моими: Игнатом, Уляною и Оленою, дочками, от данного мужу моему ґрунтовъ, на которие зобополне працовали-смо, примножаючи садом и ставком, а до того у еднуй пасецѣ з свекрухою моею Юрчихою стояло наших власных пчул купленых осмъ улювъ, с которих розмножели-смо з мужом своимъ на двадцет и четверто; и як мужъ муй смертю наглою умер, с коня упавши, Педора Юрчиха, свекра моя, от тих бчул мене и дѣтокъ моихъ оттирает и от ґрунту и хати з садом, що ми вѣръною працею тилько на еѣ ґрунтѣ все спорадили, хотячи собѣ и дѣтъкам с того пожитку.

На тое Педора Мищиха Юричка отповѣдѣла: Поневаж Іван, син муй, головою наложивъ, то ти не будеш роскошатися на моей праци, що я впред з мужем своим набувала, хочай же з ласки и синови своему давала, а тепер, поневаж сина моего немаш, то ти не будешъ там жит, бо я маю иние дѣтъки, а еще що-м позичила синове своему гроший, и той мнѣ отдай.

На тое Гапка Браѣлъковна отповѣдѣла: Я ще знаю, якъ муж Иван у тебе позичал, то все тобѣ и отдал, тилко шѣстъ золотих знаю що тобѣ зосталъ вынен, и по его смерти взялас у мене небожчикову опанчу за пят золотих, а шостий зостала есмо тобѣ винна. А ти, матко, не знат за що бчул моей працѣ и мужа моего и дѣтокъ двадцетъ и четверо забыраеш и дѣтъкам моим кривду чиниш.

На тое Педора Мищиха отповѣдѣла: же-м я небожъчика Ивана, сина своего, ратовала и позичала ему гроший: першей як з Мисенкомъ заложивъся, пройгравъ купъ деветнадцетъ, том я его заратовала; потум Шаленковъ, що коня купил, позичила-м золотих сорок, то ми зостал пулшости копы вынен, а за казан золотих чтири, шинкарцѣ, що напивъ, золотих три.

На тое Гапка Браиловна отповѣдѣла: Матко! Буйся Б[о]га! Але як Иван, муж муй, заложився з Мисенком, тогдѣ позичал у тебе шест купъ, и, продавши хату, зараз тобѣ отдал. А як у Шаленка купив коня, в тебе позичил золотих сорок, то своего продал Кошкалдѣ, Миша (?) того зараз отдал тобѣ золотих сорокъ. А що Хвесенкови платил за сад и в тебе позичил купъ осмъ, то в твоем дворѣ продал муж муй овец десят и зараз тие купъ усмъ тобѣ отдал, не сходячи. Що ж кажеш за казан золотих чтири, тое знаю, що было мѣди фунтовъ два, при нас зостало, а за шинкарку що таляр дала еси — не знаю, тилко по смерти небожчиковуй сказалась мнѣ, що син твуй вынен тобѣ, а муж муй, золотих шѣст, и зараз взялась у мене опанчу за двѣ копѣ, а золотий казалас мы (sic) отдати, а того, що тепер змѣнкуеш, не споминалась нѣ перед... а нѣ мнѣ, а тепер не знат на що на мене тую пеню складеш, хотячи осиротити дѣтъки мои и мене.

(Актовые книги Полтавского городового уряда XVII века. Изд. Полт. губ. ученой архивной комиссии, выпуск I. Справы поточныя, 1664—1671 гг. Ред. и примеч. В. Л. Модзалевского, Чернигов, 1912, стор. 94 — 95).

ВИЗНАНЕ ВАСКОВО НА ГРИНЦА ТАХТАВУЛОВСКОГО О ЗНАЙДЕНЮ СКАРБУ (1671 р.).

Визнал Васко, скотар Гринцов о найденю скарбу: Панове, ведле повинности моей вигналем рано пасти товаръ по С(вя)той недели с понеделка на вовторок, и такъ обачилем—огон горит розними матеріями, а домислилемся, же то скарбъ мѣетъ бити, и сталем копати нож(емъ) и докопалемся казанъ, прикритий глиною; ознаймилем то зараз господареви моему Гринцу, теди Гринец, господар мой, дождав вечера, открилъ той казанъ, грошѣ и злитое срѣбло мѣхом носилъ в лѣсъ, а мене отправил: Пойди ти к дому товару гляди; будетъ и тобѣ тих грошей. Теди-м ведле его росказаня и пошолъ, нѣчого собѣ не взявши. Теди напотом, кгды юж выбралъ Гринец той скарб, сталъ мнѣ говорити: Кгди люде того мѣли би довѣдатися, бо мѣсце значно и трудно его закрити, ты кажи на Сѣдаков, на Стефана, на Мойсѣя и на Процика. Теди-м мусѣл ведле мови Гринцевой, господаря моего, на тих людей невинних неправдиве говорити, а Гринец, самъ той скарб винявши, затаил.

Теды-смо вислухавши тое мови, казали того Васка по трикротне без жадного милосердя сродзе поблѣце на ринъку нагайками бити. За першим битем, за вторим и за третим все той Васко едно твердил: Хоч мя, п(а)нове, на смерт вбийте, тилко сам Гринец той скарбъ винялъ, а мнѣ и едного таляра не дал.

Ми по том немилостивом караню, Гринца до вязеня давши, отложіли тую справу на дальший часъ и до книг меских Пултавских велѣли вписати, року и дня вишъ менованого.

(Актовые книги Полтавского городового уряда XVII века, выпуск II, редакция В. Л. Модзалевского, Чернигов, 1912, стор. 91—92).

СУДЪ НАДЪ ДВУМЯ ВАСИЛЯМИ (ЗЯТЬ ДИРЯВОЩОКОВЪ И ЗЯТЬ ЛЕВКОВЪ), ОБОКРАВШИМИ ХЛѢБНУЮ ЯМУ У ДОЧЕРИ КОСИНСКАГО МАРЬИ.

В року 1697, месеца марта 15 дня. Предъ нами урадом Борисполскимъ Феодоромъ Магировскимъ сотником, Микитою Лево(не)нкомъ атаманом городовимъ, Гавриломъ Клименкомъ войтомъ, Иваномъ Курандою ключникомъ, приходилъ жаловатис Косинский старый из дочкою своею Марею

Острилихою вдовою, в которой покрадено жито изъ ямы, которая была в хлевѣ исхована и освѣдчили намъ враду, же молотили з молотъники в неѣ, Мари, зяти Левъков ктитора Михайловъского из зятемъ Диравощокого, обадва на йимя Васѣли; мовячи, же тие тилко знали, же вона в тую яму змолотивъши сыпала; тогди мы врадъ на жалобу Косинского з дочкою его, посылали есаулъчиков нашихъ и придавъшы посторонного наших товаришов, бы ихъ, Левъка двуръ истресли; которие пойшовъшы до Левъка знайшли лице, покраденое жито, такъ на городѣ, яко и в сѣнъцяхъ; которихъ тихъ злочинъцовъ обохъ, гди приведено предъ врядъ наш до ратуши, доброволъне признались, без кари будучи, же тот Диравощоков зятъ Васил, в ночѣ откопал яму, а откопавъши, пришовъши сказал тожъ Василю, зятю Левъковому и Левъку своему господару; теди они всѣ три, поймавши злодѣйскимъ способомъ тое жито, колко было в тий ямци, выкрали и переносили до Левъка; который тожъ признался Левъко, же з ними ходил вкупѣ и крали заедъно в ночѣ. За которое ихъ явъное злодѣйство, ведле саксону глядячи, ведле права святого, же побоимъ не признались, тилко першъ впали в явъное злодѣйство, казалисмо слузѣ мѣскому тихъ злочинцовъ до стовъпа привязавъшы, публице, на мѣстѣ, повврозами през слугу мѣского бити, питаючися шкодъ болшъ; тогди болъши не признались, кроми того жита, же в дочки Косинского покрали; которыхъ достатечъне слуга мѣский бючи в стовъпа якъ потреба было, яко явъныхъ злочинъцовъ, отдаливъши ихъ отъ чести казали публице всего мира из мѣста вигнати; а вигнавъшы приказали каждому з народу жителей наших в мѣсти не приймоват, и на фолъваркахъ не держатъ, яко доводныхъ, явныхъ злочиньцовъ. А виволавъшы ихъ з мѣста, казали (т)ихъ злочинъцовъ до книгъ мѣскихъ чорнихъ записат, що и записано.—Писано в ратушу Бориспол-скомъ року и дня вишъписаного.

(Справа № 134, 106—107 стор. Мѣстечко Бориспoле в XVII-мъ вѣкѣ, Акты мѣйского уряда 1612—1699 г.г. съ предисловiемъ А. В Стороженка, издание журнала «Кiевская старина», Кiев, 1892).

ЛИСТ КОШОВОГО К. МАЛАШКЕВИЧА ДО КИЇВСЬКОГО ГЕН.-ГУБ. М. І. ЛЕОНТЬЄВА 1743 р., 27 ТРАВНЯ.

«В. В. П-ву симъ нашимъ писаніемъ войсковымъ доземно поклонъ воздаемо и при семъ покорно изъявляемъ, что сего текущего мѣсяца Мая 26 дня ногайскихъ нашихъ татаръ татаринъ Кутлукъ-Ажи зъ прочими ногайскими татари, которіе ногайскіе татаре кочуютъ по той сторонѣ р. Бугу, прибыли до Коша нашего войсковаго зъ писаніемъ хана крымского, въ которомъ заявляютъ за починенніи будто отъ нашей сторони столко шкодъ, якъ показуютъ, на лошадѣ и на прочій скотъ, а именно сотъ на три на семьдесятъ и чтири поголови: толко жъ надѣемось, що тому нема правди, затимъ что якъ они, ногайскіе люде, за якую шкоду полковникамъ нашимъ гаръдовымъ жаловались и ознаймовали, то на тое резолюцію подавано, а теперь що и самъ сей прописаній Ажи-Кутлукъ за сто коней давалъ саморучно роспись, и тіе примѣшано въ лѣкъ, такожъ и прочіе якіе по ихъ къ намъ представленію вишуковано и приворочевано, и вишшепрописаннихъ ста коній нихто зъ нашихъ козаковъ не займалъ у нихъ ногайцовъ, но подъ часъ дождевой громвной и грядной тучи сами конѣ и къ Гарду зайшли и всѣ сполна имъ, ногайцямъ, покойнимъ полковникомъ Петромъ отосланы и отданни; такожъ и за прочими хто изъ нихъ людей подполковникамъ гаръдовимъ жаловался, то по розиску чинено справедливость, и теперь якъ мѣли бъ ми по ихъ жалобамъ що гдѣ якъ шкоду(ють) ощутить и винайти, то возвращенно буде и самого бъ въ руки злодѣя не возбранили взять да обвѣсить; а что на якихъ они злодѣевъ жалуются, такъ такихъ по роспиту не слишно кроме чи не такіе що мали бъ зъ городовъ находить, будто ради купле риби, та чи не чинять шкодъ; и надѣемось якъ по ихъ намѣренію то и до В. В. П-ва хотять за сіе жалобу доносить; еднакожъ хотя мели бъ заносить, то ми, войско, падши до стопъ ногъ В. В. П-ва, милостиваго нашего патрона и благодѣтеля, смиренно просимъ, не поймѣте тому, що сколко и на коликое число скоту жалобу представлятимуть, смотря на то, що зачимъ жаловались, то полковники гардовіе резолюцію по происку давали; а о чемъ теперь излишне будетъ отъ нихъ жалоба, въ томъ они, ногайци, полковникамъ нашимъ не жаловались, а знать якъ въ нихъ, ногайцовъ,

поведеніе такое есть, що еденъ въ другого въ улусовъ скотъ крадуть и рѣжуть, то може и тоей своей крадежки на насъ чи не пишуть; а намъ якіе отъ ихъ сторони подчиненни и люду въ плѣнъ забрато и смертно забито и раненно, та й раненніи померли, то при семъ реестръ до В. В. П-ва подаемо и просимо милости на насъ вашей пожалуйте, по ихъ ногайскимъ жалобамъ изволте и за ними шкоди, паче же за козаковъ що въ плѣнъ забрано, смертно побито и що ранніе померлі, до Его Милости крымского владѣтеля хана писать и обстоевать, даби перьво наши пополнили шкоди и за людей поголовщину, а ми по розиску, еслибъ мѣли винайти, готови будемъ чинить справедливость и аще утаимъ, то будемъ прокляти; а В. В. П-во обстоятельство многажди падши до ногъ вашей милости покорно просим и при томъ до услугъ готови пребиваемъ навсегда. А о семъ объявляемъ; за сіе и до хана отъ насъ нарочно посланніе зъ письмомъ нашимъ и реестромъ такимъ, яко и зде приложеній; о полученіи жъ сего покорно скоро желаемъ вашего (...) яльного отвѣту».

(Матеріалы для исторіи южно-русского края в XVIII стол. (1715 — 1774), Одесса, 1886, стор. 21—22).

УРИВКИ З ПЕРШОЇ ДРУКОВАНОЇ ПАМ'ЯТКИ ЗАКАРПАТТЯ «УРБАРУ» (1771—74 рр.).

§ IV. 'Із Конóплѣ тай из Лéну мýситъ кмѣть девѧ́тину дáти. Ажъ бы́ не отдавъ мусить шýисть фунти прѧдива изпрѧсти, котрій на Цúлумъ телéцѣ сúдѧтъ, тай дрýги што сѧ на нихъ за Телекомъ буде приходúти.

§ V. Прáвда же бы сѧ годило звѣдовати из чогó; таи комý десѧтина сѧ прихóдитъ; Бо сесе звѣдованѧ не ґу сому Урбáрїумови валýшне, але штó Десѧтина из такóй худобы сѧ брала дотепéрь, котрá худóба у 1481 Гóдѣ учинéномъ прáвѣ сѧ не изполнúла, та обы́ оттепéрь тотó не былó, але Лы́шинь обы́ из такóй худóбы, котрá у тумъ прáвѣ на Имѧ пáмѧтуєсѧ, ажъ Десѧтина сѧ брала.

§ VI. 'Із винá девѧтину (: Гдé якій звúчай єстъ давáти:) мýситъ сѧ из тогó фéлю, тай мúровъ, Котровъ сѧ мирѧ́єтъ по прáвдѣ якъ сѧ приходúтъ вы́мирѧти, такъ и дѣ́лска Вáма, такóвъ мúровъ якъ въ и орсáцка Мúра сѧ мирѧтъ.

§ VII. Установе́но ро́ку 1715 тай Сто девѧте и се́ме пра́во ка́же, што́ бы́ сѧ дѣлскїи Ва́мъ не множи́въ лы́шинь так, якъ датепе́рь зви́чай бы́въ тай якъ иншїи пра́ва ка́жутъ, абы сѧ пра́вовъ Пожо́нсковъ ми́ровъ Ва́ма ми́рала, але ажъ бы сѧ от 1715 Го́да новы́ Виногра́ди насади́ли тай от тако́го Вино-Гра́да дѣлскїй Ва́мъ Че́резъ неяку́ токму́ мировъ Пожо́нсковъ дотепе́ръ бы́ Бувъ сѧ дава́въ, и оттепе́рь нагай сѧ такъ выдає; Але ажъ сѧ инакъ то́тъ Вамъ вы́дававъ, та́й неякїй дань сѧ дававъ отепе́рь сѧ зака́зуе:

§ VIII. Обы бе́зъ пра́ва то́тъ Вамъ, дѣлскїй не мно́живъ, у ка́ждумъ ми́сци Где́ сѧ беру́тъ тоты́ кмѣцки Виногради, у єде́нъ Ланштро́м тре́ба изписа́ти...

§ II. Ко́ждый ґазда, котры́й на Ци́лумъ Телецѣ сѣди́тъ мусить Па́нови у годѣ да́ти.

Двѣ ку́рѧта.
Двѣ каплу́ны.
Двана́цетъ яєцъ.

Одну И́цу вы́варного Ма́сла тай сесъ да́нь бу́дутъ и тоты́ кме́тѣ, котры́й на полови́нѣ, на четверти́нѣ албо на осми́нѣ суть, Дава́ти.

§ III. Окромъ Сесъ ка́заный дань трїцетъ кме́тѣ, котри́ на Ци́лумъ Теле́цѣ сѣдѧтъ будуть Па́нови у каждомъ го́дѣ по єднумъ телѧти давати, албо за телѧ пувъ дру́га сороку́вца.

§ IV. Окромъ Сесе ищи́ на сва́дьбу Па́нови, албо Кнѧ́гини своєи (: та́к и коли́ пе́ршу слу́жбу бу́де Па́нъ служи́ти :) што́ на ко́ждого кметѧ прїйде тоту́ да́нь за котру́ уже́ ка́зано, Сиричь: Ма́сло, Ку́рѧта, до́вжни бу́дутъ да́ти.

§ V. Але ажъ бы Па́нъ хотѣ́въ, мо́же за Се́съ да́нь и Гото́ви гро́ши взѧти От кме́тювъ, та́къ обы́ єденъ кмѣть, котрїй на Ци́лумъ Телецѣ сидитъ по́ со́рокъ и осемъ ґрайцари́, котрїй на полови́нѣ полови́ну, котри́ на Ферта́лѣ четве́рту ча́сть, албо ку́лко за Іовсаґомъ на не́го прїйде́ть бу́детъ плати́ти.

§ VI. Якъ да́вный звы́чай єстъ 1538. установле́ный та́й 39 пра́во ка́же, ажъ бы́ Панъ у Вуйнѣ до рабшаґу влапленїй бувъ, та бы́ сѧ му́сивъ из того́ Рабшаґу Гото́вима

Пинѧзмѣ вы́минити, Тогды́ мусѧтъ и кме́тѣ Па́нови на по́мочи бы́ти, обы́ то́тъ Келчи́къ Котрі́й Панумъ даю́тъ, Коли́ на Орса́цкїй Дю́лишъ иду́тъ безъ рѧду барзъ вели́кїй не бувъ, на то́є Ва́рмецки Ти́сти бу́дутъ позо́ръ ма́ти, Тай се́съ Келчи́къ Лы́шинь ты́мъ сѧ прихо́дитъ, котрі́й от Пресвѣтлого Царѧ на такій дю́лишъ бу́дутъ зва́ній.

(А. Петров, Первый печатный памятник угрорусского наречия, Сборник отделения русского языка и словесности Имп. Академии наук, т. 84, № 2, 1908, стор. 56 і 59.

Уривки друкуються гражданським алфавітом).

2. ЗРАЗКИ МОВИ ІСТОРИЧНО-НАУКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

Твори історично-наукової літератури XVII і XVIII ст. написані досить строкатою мовою. Одні з них, як, наприклад, «Синопсис» І. Гізеля, написані слов'яноруською мовою, тобто слов'янською з домішкою елементів української мови.

Літописи Г. Грабянки і Самовидця написані слов'яноукраїнською мовою, тобто мовою з очевидною перевагою української мови. Особливо це стосується мови літопису Самовидця.

В мові літопису С. Величка багато полонізмів і латинізмів.

Сторінка із «Синонимы Славенороссокой» — показник того, як українська мова, «простый діалект», зробився гідним того, щоб його пояснялли «широким і великослов'янським языком».

УРИВОК ІЗ «СИНОПСИСУ» І. ГІЗЕЛЯ [1]
(1674—1680 рр.).

Фотознімок зроблено з книги Ф. Буслаєва «Историческая христоматія церковно-славянскаго и древне-русскаго языков», М., 1861, стор. 1162.

[1] І. Гізелю цей твір приписується без достатніх підстав.

1. Ѡ имени и ѡ языцѣ Славенскомъ.

Тойже Народъ (или племя Афетово) разширившися на странахъ Полунощныхъ, Восточныхъ, Полуденныхъ и Западныхъ, прочїихъ всѣхъ, силою, мужествомъ, и храбростїю превзыйде, страшен, и славен всему свѣту быст: (яко вси Ветхїи и достовѣрныи Лѣтописцы свидетельствуютъ) ни в чесомъ бо иномъ, точїю въ дѣлѣ Воинственномъ оупражняшеся, и ѿтуду препитанїе и всякїя нужды своя исполняше. и ѿ славныхъ Дѣлесъ своихъ, наипачеже Воинскихъ Славанами, или Славными зватися начаша. Такожде и языкъ Славенскїи единъ ѿ седмидесятъ и двохъ, ѿстолпотворенїя по размѣшенїи языков изшедшїи, иже даде Бгъ Племени Афетову глати, ѿ славы Имени Славановъ, Славенскъ наречеся. Сегѡ ради въ Память Славы Народа Славенска, и Древнїи Россїискїи Кнзи, сыномъ своимъ Имена приприզающе къ Славѣ даяху: якѡ же Святославъ, сирѣч стую славу снабдѣвающи славу. или Свѣтославъ, свѣтяся славою, Ярославъ, яряся за славу. Мстиславъ, Мстяйся ѿ славѣ. Мечиславъ, якѡ Славенъ бѣ ѿ Меча, и прочая: симъ подобная.

2. О народѣ Рускомъ, или свойственнѣе Россїйскомъ, и ѡ Наречїи, или Названиу егѡ.

Рускїи или паче Россїйскїи Народы, тїиждѣ суть Славяне: единаго бо естества, ѿца своегѡ Афета, и тогожде языка; ибо якѡ Славяне ѿ славныхъ дѣлесъ своихъ искони Славенское имя себѣ прїобрѣтоша, такѡ по времени ѿ Россѣянїя по многимъ страна племене своегѡ, Россѣаны, а потом Россы прозвашася. Нѣцїи близъ мимошедших временъ сказоваху Россовъ ѿ Городка Роси, недалече великогѡ Новгорода лежаща, Инїи ѿ реки Роси, другїи ѿ русыхъ волосовъ, ѿяковыми и нинѣ везде многѡ суть Руси. Но паче всѣхъ тѣхъ подобїи достовѣрнѣе, и приличнѣе ѿ Россїянїя своегѡ, Россы имя то ѿ древнихъ времей себѣ стяжаша: Ибо на широкой части свѣта, по многимъ различнымъ странамъ, иныи надъ моремъ Чорнымъ понтскимъ Евксиномъ иныи на Танаисъ или Дономъ, и Волгою Рѣками, иныи на Дунайскими,

СТОРІНКА ІЗ «СИНОНИМЫ СЛАВЕНОРОССКОЙ»

(друга половина XVIII ст.).

Фотознімок зроблено з книги «Киевская старина», т. 22, 1888, стор. 18.

Г

Гадаю — належу, насилую, насилствую, насилiе творю, принуждаю, пакощу.

Гадина — змiя.

Гадка, гаданiе или и притча — стязанiе, возисканiе, вопросъ, предложенiе.

Гай, гай—словоужасіе (sic),—оль, огъ.

Гайворонъ—вранъ.

Гакъ, гачокъ—вилица.

Гальръ—мѣдница, лепта, сикль.

Галюбарда або рогатина—дреколь.

Гамую—сопрятоваю (sic).

Гамъ або мисурка—шлемъ

Ганба—безчестіе, гажденіе, поносъ, поношеніе, укореніе, укоръ, злохуленіе, обличеніе, смущеніе, съмѣшеніе.

Ганблю—злословлю, обличаю.

Ганю—хулю, порицаю, посрамляю, укоряю, соменьшаю, попираю, пятвю, постиждаю, досаждаю, поемлю.

Гарфа—бряцало, гусль.

Где—идеже, камо.

Гербъ—знаменіе.

Герстникъ—изящникъ, съоружникъ, подвижникъ, страдалецъ, оружникъ.

Гетманство—игемонія, владычество, самодержство.

Гетманъ — стратигъ, воевода, тисящникъ, вождъ.

Гимнъ—пѣснь, пѣніе.

Гину—изнемагаю, истаеваю, погиблю.

Гинучій—погибающій, гиблемій, гиблющій.

Гипокрисую—лицемѣрствую.

Гипокрита — лицемѣръ, лицемѣритель, притворитель, притворникъ.

Глина—бреніе, скудель

Глиняный — бренный, скудельничій.

Глубокость — бездна, глубина, пучина.

Глупій—безуменъ або буй.

Глупство—безумство, безуміе, неистовство, неразуміе, безсовѣтіе, юродство, глупство, щапство

Гнѣваюся—кручиняюся, недугую.

Гнѣваются на мене—отмѣтаютъ мя.

Гнѣвливе—неистове.

Гнѣвливый—яровидный, сердовидный.

Гнѣвъ—ярость, гнѣвъ, вражда, кручина, напасть, бѣда.

Гнѣвъ застарѣлый—злопомнѣніе.

Гнѣвъ з горячой милости—ревнованіе.

Гнюснимъ чиню—огнюшаю.

Гнюснимъ ся ставлю—огнюсаю.

Гнюсно—уныло, щапственнѣ.

Гнюсность — униніе, небреженіе, щапство, нечистота.

ЛІТОПИС Г. ГРАБЯНКИ
(1710 р., уривок).

О ВТОРОЙ ВОЙНѢ И ПОБѢДЕ КОЗАКОВ НАДЪ ЛЯХАМИ ПОДЪ КОРСУНОМЪ

О таковой погибели и убіенію всего войска Лядского, егда позвѣсти Потоцкому Гетману Марко Гдешинскій, яко

Козаки зъ Татари надъ Поляками, мечемъ побивши и въ неволю всѣхъ وземши, побѣду носятъ и надъ самимъ Генераломъ Потоцкого синомъ смерть тріумфуютъ, за булаву заступъ ему въ руки давши; ужасеся самъ Гетманъ Потоцкій и Полній Калиновскій, такожде и всѣ полководци и все Лядское воинство и не оста въ нихъ сили, яко трава или цвѣтъ отъ мразу, егда по нощи зимной солнце возсіяетъ. Не вѣдуще что творити, и, сами тѣхъ же надѣющеся честей вскорѣ, собрашася вколо вси полководци и совѣтоваху, како би чаемой бѣди изійти; и на томъ совѣтъ свой утвердиша, да идутъ подъ Корсунь ближае къ Полскимъ краемъ, да скорѣе помощъ стяжутъ, и яко яшася пути пришедше надъ Рось, сташа отъ Стеблева въ милѣ въ полѣ ровномъ и оборонномъ. И се во вторникъ приспѣша Татаре и Козаки съ поля до Ляховъ въ гостину, и, крикнувши великимъ воплемъ, битися начаша, и занеже Ляхи стояху въ окопѣ, не можаху Татаре и Козаки Ляховъ одолѣти, (понеже не было Козаковъ и Татаръ болше надъ тисячъ пятнадесятъ, но ставше на горѣ на самоборство Ляховъ визиваху. Въ то время яша нѣкоего Козака Ляхове и приведше предъ Гетмановъ вопрошаху о силѣ Татарской и Козацкой, плѣнникъ оній, хитръ сущи и премудръ имѣя разумъ (а подобно яко отъ Хмелницкого наученъ), сказа пятъдесятъ тисячъ Татаръ быти зъ Тугай Беемъ и Ханъ вскорѣ со всею силою будетъ, а Козаковъ безъ лѣчби; что слишавши Ляхове яша вѣру и страхъ паде на нихъ тяжекъ, яко вси унили и руки имъ ослабѣша и разумъ отступи отъ нихъ, ибо боящеся не токмо силу Козацкую слишавше, но глада и облоги, и усовѣтовавше яшася пути на проломъ обозомъ, но и здѣ имѣяху Козака, путь имъ показующа; и тако идяще обозъ зъ ридвани у осмъ лавъ, а пѣхота и Капитани, такожде и слуги зъ мушкетами около обозу, а Гетмани по обѣихъ сторонахъ зъ ѣздними войскомъ. Но Козаки припавши зъ самопалами, въ примѣръ огню давши, коней въ возахъ много побили и пѣхоту Полскую воспятили крѣпко, яко и не хотяше вси отъ мала до велика, зсѣдше зъ коней пѣхотою зъ Козаками брань творяху, и въ томъ бою едва увойти возмогоша полмили, огнемъ зъ Козацкихъ самопаловъ и мечемъ Татарскимъ открити. На болшую же пагубу Козакъ, водяй имъ дорогу, нарочно наведе Лядскій обозъ на долини и вертепи и блато; зде видѣвше Ляхи свою бѣду и конечную погибель, силою

обозъ свой начаша преводити, бысть же яко едини на гору, другіе въ болото начаша входити; Хмелницкій посла напредъ Козаковъ шесть тисящъ, и закопавши Ляхомъ путь, а отъ странъ древіемъ засѣкше, засѣли въ тѣхъ закопахъ. Поляки же, о томъ не вѣдуще, нуждою идяху, и яко бѣху едини на горѣ, другіе въ болотѣ Лядскіе вози осташа; тѣмъ временем Татаре зъ Козаками скочивши мужественно на нихъ обозъ розгромиша. Калиновскій разгнѣвася зѣло, стоя зъ войскомъ на лѣвой сторонѣ, егда же и тому рани даша, смирися и начатъ мира и живота просити. Прочіе же наконецъ начаша утѣкати, и собираху ихъ аки снопи Козаки и Татаре, понеже и слуги держачи кони панскіе и за панскими упадуючи головами, сами себе хотячи избавити, на тіе жъ конѣ повсѣдавши утѣкали, еднакъ и тихъ мужики по лѣсахъ зловили, також де и прочіе полководци Полскіе у Козаковъ и Татаръ живота прошаху. И тако Козаки, побѣдную пѣснь Богу воспѣша, начаша користи Полскія брати, Татаромъ же плѣнъ остася, имъ же плѣниша двох Гетмановъ Потоцкого и Калиновского, Козановского, Одриволского, Балабана, Бекчановского, Хмелецкого, Комаровского, Ясколского, Ковалского и иних многихъ полководцевъ и Капитановъ.

Которіе пришли, Хмелницкого аби поймали,
Лечъ сами въ неволю бѣсурманскую впали.

Поихали бучно до Криму ридвани,
Зъ совѣтниками обои Полскіе Гетмани,

А вози скарбніе Козакомъ остали,
Абы худобу свою полатали.

Хотѣли Ляли зъ Козаковъ славу мати,
Ажъ Богъ далъ тому, хто ся вмѣетъ смиряти;

Той вознесъ нинѣ смиренних Руснаковъ;
А гордихъ зъ престола низложи Поляковъ,

Богатихъ тщихъ отпусти до Криму,
Хотѣвшихъ Русси наклонить до Риму.

(Лѣтопись Гадячского полковника Григорія Грабянки, издана Временною комиссіею для разбора древнихъ актовъ, Кіевъ, 1853, стор. 45—48).

ЛІТОПИС САМОВИДЦЯ

(друга половина XVII — початок XVIII ст., уривок).

ВОЙНА САМАЯ.

Року 1648.

На початку того жъ року, взявши вѣдомость до комисара козацкого, панове гетманове, такъ коронній Миколай Потоцкій, яко тежъ и полній Калиновскій, же юже купа немалая войска зобралася на Запорожю, до Хмелницкого приставши, заразъ со всѣми войсками коронними притягли на Украину до города Черкасъ, и там отправуючи свята великодніе Воскресенія Христова, усе войско козацкое с полковниками ихъ скупили и казали онимъ присягати, же не маютъ здрадити полковниковъ своихъ и до Хмелницкого приставати. Итакъ заразъ по Воскресеніи Христовомъ гетманове коронніи висилаютъ войска немаліе Днѣпромъ у чолнахъ, посадивши посполу з козаками и пѣхоту немецкую, а землею полемъ посилаетъ гетманъ Потоцкій сина своего Стефана з комиссаром козацким, з которими войска коронного тисячей шесть, а козацкого з тими, що у чолнахъ пойшли, еще при коммисару тисячей шесть, приказавши онимъ, жеби ишли просто на Запороже до Сѣчи зносити Хмелницкого, албо осадити его зъ войском. И сами гетманство з войсками коронними за ними втропи помалу ишли с тяжарами войсковими и пѣхотами. Хмелницкій, узявши вѣдомость о наступленню войскъ коронныхъ, не ожидаючи на Запороже приходу ихъ, але переправившися з войсками татарскими немалими, напротивъ пойшолъ войскъ коронныхъ; и испоткавшися в поляхъ, у урочища Жолтой Води, тамъ осадилъ каштелянича Стефана Потоцкого и коммисара козацкого з войсками ихъ. А войска, которіе ишли Днѣпромъ водою чолнами, минувши городи, не доходячи пороговъ, старшину, зостаючую при нихъ, и пѣхоту нѣмецкую, в чолнахъ будучую, викололи и покидали в Днѣпръ и послали своихъ посланцовъ до Хмелницкого, по которихъ прислал Хмелницкій з ордою, и орда, на свои конѣ оныхъ побравши, привезла на Жовтіе Води, где посполу того войска коронного доставали. Войска зась козацкіе, зостаючіе при тихъ войскахъ коронныхъ, видячи, же южъ и тое войско, которое водою ишло, зостаетъ при Хмелницкомъ и ордѣ, — и тіе усѣ з войска

коронного пристали до Хмелницкого и до орди, и на тое жъ войско почали быти, где през килки днiй без перестанку тая война тривала, и войско, осаженное будучи в степахъ, не могучи витривати, рушило таборомъ оттоля ку Княжимъ Байракомъ оборонною рукою, уступаючи назадъ ку городомъ. Але в томъ отходѣ не пощастилося имъ, бо, не допустивши оныхъ, до тихъ Княжихъ Байраковъ, почала орда с козаками таборъ ихъ розривати, а в тiе Княжiе Байраки запровадивши войско козацкое пѣхоту, покопали рови, до которихъ пришовши табуръ войска полского, змѣшалися, и тамъ усе тое войско розбито, в неволю побрано татарскую, и каштелянича Стефана Потоцкого, посполу с коммисаромъ, взято, которiй в молодихъ лѣтехъ на Запорожю животъ свой скончилъ, бо Хмелницкiй оного, не даючи ордѣ, на Запороже до Сѣчи отослалъ, и тамъ от ранъ померъ. А иншiе панята в неволю пошли татарскую.

(Лѣтопись Самовидца, издана Кiевскою временною коммиссiею для разбора древнихъ актовъ, Кiевъ, 1878, стор. 7—9).

«СКАЗАНIЄ О ВОЙНѢ КОЗАЦКОЙ З ПОЛЯКАМИ...»

С. ВЕЛИЧКА

(1720 р., уривок).

Не моглемъ того дойти и вибадатися з гисторий книжних, якого власне року заложенъ и доконченъ въ Полщѣ славний и крѣпкий замокъ Бродский; того тилко зъ повѣсти певной шляхти полской дойшолемъ, ижъ Зѣновий Богдан Хмелницкий, яко волний и значний шляхти руской синъ, зоставалъ в Полщѣ въ чину конюшескомъ у велможного пана Потоцкаго, фундатора замку Бродского, въ тоє время, когда зовсѣмъ докончился тотъ замокъ. И егда тотъ Потоцкий, з многими и високими себѣ ровними шляхти полской персонами, прибылъ до Бродовъ, для оглядання тоєй своєй замку Бродскаго фундацiєй, тогда зъ тоєюжъ своєю асъсистенцiєю ходячи по валах бродскихъ, тѣшился велце, же за старанємъ i коштомъ єго такъ знаменитая и крѣпкая фортеца Бродская зостала сооруженна. Где слишалъ и отъ асъсистентовъ своихъ многiє себє похвали, и тоей фортеци залецення, яко и не-

добитою еи нарицали. При немъ тежъ пану Потоцкомъ и конюший єго Богданъ Хмелницкий по тих же валах близко ходячи, а для бившей в немъ натуралной вѣдячности, растропности и науки великую імѣючи милость от пана своєго, кгди вопрошенъ былъ таковимъ словомъ: пане Хмелницкий, як ся тебѣ мнит о той фортеци; бо я уважаю, и всѣ тоє признаютъ мнѣ, ижъ єст не добита. Хмелницкий на тот часъ запомнѣвши зло, а иле в подпиломъ, пана своєго фантазиєй, учинилъ неосторожне таки-й на слово панскоє отвѣтъ: Ясне велможний мосцѣ добродѣю, що рука людская зъдѣлаєтъ, то таке и зопсовати можетъ.

(Пам'ятки українського письменства, т. I, Київ, 1926, стор. 5—6).

3. ЗРАЗКИ МОВИ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

Мова більшості віршованих творів кінця XVII і XVIII ст. українська. У віршах Климентія Зінов'єва, «Пѣсни о взятии козаками Варны» відбиті риси південно-західного українського наріччя. В інтерлюдії М. Довгалевського, у віршах Ів. Некрашевича — риси північного українського наріччя; у вірші Зах. Дзюбаревича, «Хто в №... не бував», «Вакула Чмыр», в «Енеїді» І. П. Котляревського — риси південно-східного наріччя, зокрема полтавсько-київського діалекту — основи української національної мови. Проте не всі вірші були написані українською мовою. Так, вірш Ів. Некрашевича «Споръ души и тѣла» написаний слов'яноруською мовою. Вірші і байки Г. С. Сковороди написані або чистою російською мовою, або макаронічною мовою, яка становить суміш елементів церковнослов'янської, російсійської і української мов.

ВІРШІ КЛИМЕНТІЯ ЗІНОВ'ЄВА
(кінець XVII — початок XVIII ст.).

О УБОГИХ И О БОГАТЫХ.

Що далѣй на свѣтѣ горшъ бѣда наставает:
 же убогий человѣкъ во всем погибает.
Хочъ может бѣдный в людей що й заробити:
 то богатый не хочет слушне нагородити.
І що им за корист іжъ мзды удержаваютъ:
 а зъ того удержанья пожитков не мают.
Бо стокротный им зато ущербокъ бывает:
 кгды за слезы убогих бог таких караетъ.

Альбо громовым огнемъ, або теж водою:
аж выходят им тые вдержанья з бѣдою.
Зачим работникам прошу нагорожайте:
И едным шелягом гды заробят не вкривжайте.
Бо за милостыню й тое ся вмѣняетъ:
кто трудникамъ як слушне годнымъ заплачает.
А написавшаго мя се слово простѣте:
и здраво и спесенно в долгий вѣк живѣте.
Бо написах укор, їж небо вам приїяю:
и паки милость вашу о ласку впрашаю.

О УПИСУЮЩЫХСЯ В КОЗАКИ ДУРНЫХ МУЖЫКАХ И ЗНОВУ ВЫПИСУВАТИСЯ ХОТЯЩЫХ.

Тожес, дурный мужику, барзе неуважный:
же тылко безчестыш чин козацкий поважный.
Засяглес того чину, аже погоржаеш:
не бывши и в войску, юж выступит гадаеш.
Нихто тя вписувати нѣт не приневолял,
але сам ся з доброй волѣ естес вписал.
А не хоч с козаками у войско завытать,
якос не хотѣл пред тым тяглости отбувать.
Прето березовымъ пѣром выписуват тя треба;
и худобу гды маеш, на ратуш взят потреба.
Абы еси яково козацство памятал
и другим мужыкамъ так чинити заказал.
Отож гдыс не втопился напрод где у воду,
приймиж козацкую хорбацѣ нагороду.
Быс не запомнѣлъ тоей речи аж до смерти:
покул ся обвѣсиш, чи теж судится вмерти.

О КОСАРЯХ, ЩО СѢНО КОСЯТ.

И косарѣ потребны людям кождого року,
хто мѣет сѣножати, затягает знароку.
А барзѣй в косовицу посред лѣтнего часу,
кгды всяк непѣшый сѣна требует того часу.
І хоч бы нерад,— мусѣт косаров затягати,
по пят чехов и по три шаги на ден давати.
А косарѣ сподарѣ идут к нему с косами
и косят травы ввес ден, и в порану з росами.
І кобза з великою працею вѣм походит;
для того недешево и сѣно приходит.
А без сѣна немощно конным пробувати;
тылко мусят на зыму о его ся старати.

Бо где колвек без сѣна кон в зымѣ ищезает,
а человѣк стравою и хлѣбом жив бувает.
І так много за зыму сѣна кон поядает,
же часом из шкурою сам за то не ставает.
А в кого часом сѣна своего перейметcя,
той по сторонах з денгами куповати товчется.
Гды окаянных коней не хочет поморити,
жеб было чим поѣхат, або дрова возити.
А так бѣдный человѣк о сѣно ся старает
и для сѣна іногда остатнее збувает.
Зачим же и косаров для прац их похваляем
и доброго мешканя, и здоровя пріяем.

ПѢСНЯ О ВЗЯТІИ КОЗАКАМИ ВАРНЫ

(початок XVIII ст., уривок).

Кляла царица, велможная панѣ,
Чорное море проклинала:
бодай море не проквитало,
що моего сина в себе взяло.

Ци я войску не заплатила
червоними золотими,
бѣлейкими талярами.
Ци би я войска не приодѣгла
червоною китайкою
За заслугу козацкую.

А в недѣлейку поранейку
Збиралася громадойка,
Козацкая поройка:
Стали ради додавати,
Отколѣ Варни доставати
И всѣхъ Турковъ в ней забрати.

Поймали Турка старейкого,
ворожбита турецкаго,
стали его випитовати,
отколѣ Варни доставати
и всѣхъ Турковъ в ней забрати:
ци ли с поля, ци ли з моря,
Ци ис той рѣчки невелички...

(Ю. А. Яворский, Два замечательных карпаторусских сборника XVIII в..., Киев, 1909, стор. 38—39).

З ГАДЯЦЬКОЇ ВІРШОВАНОЇ ЗБІРКИ ЗАХ. ДЗЮБАРЕВИЧА

1728—1730 рр.

Оставивь я всю родину,
Зайшовь в чужую краину,
Знайшовь бувъ я хлѣба
шматокъ
И покою тѣсний кутокъ.

———

И тое людѣмъ тяжко стало,
Що в убогомъ углѣ мало
Тугу свою раздѣлявь,
Тѣсний кутокъ за рай мавь.

Я жь казавъ: якь вдалюся,
Въ иншую сторону
преселюся.
Покинувь мене скорбь
и бѣда!
Ажь без неи нѣ обѣда.

———

Куда жь тепер пѣду
я убогий
Тѣсний, узкий пут до Бога,
Шляхи злии, воровски(и),
Перевози дорогии.

Пойду, пойду я до Ісуса,
О шляхъ певний вѣдомлюся,
Покажет мнѣ путь, куда ити,
И где буду бѣдний жити.

Ой не ходи, сердце мое, миленкий, за мною!
Сам ти знаеш, самъ вѣдаешъ: нерѣвня с тобою.

Ой ти панъ, ти богачъ, да не зровняемся,
Тилко наша сухотонка, що ми кохаемся.

Любилися, кохалися, нас мати не знала.
Не дай Боже ростатися, якъ черная хмара.

Ой пливай же, селезеню, розмахай водою,
Ой любая розмовонка, серденко, с тобою.

Нехай судят, нехай гудят, хоч на свое лихо
Ми с тобою, серце мое, любѣмося тихо!

(Акад. О. Шахматов і Кримський, Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників Старо-Українщини XI—XVIII вв., Київ, 1924, стор. 187—188).

УРИВОК З ПЕРШОЇ ВЕЛИКОДНОЇ ІНТЕРЛЮДІЇ М. ДОВГАЛЕВСЬКОГО

(перша половина XVIII ст.).

* * *

Мужик 1.

Гай, гай, Грицку братухо, іосъ пожался Боже,
Що то за мѣсце було, от близку пригоже,
Не одного се хлѣбомъ попогодовало,
Да не за великій часъ якъ не тее стало.
Тутъ бувало стовпище лучшого звѣряти,
Якъ свѣтъ свѣтомъ такого не було видати
Бацця бъ колиб умѣло, тоб проговорило,
Що не одному паршѣ нашинцу обмило.
Першенкій Пархѣмъ Жижа, мовляла жъ Дроздиха,
Отсѣлъ схативсь на ноги не з якого лиха.
Такъ же Понаскій Спаскій у злидняхъ купався
Ни свѣтъ, было, ни зоря той потелѣпався.
Все бувало, якъ Марко по пеклу товчется,
Гледи, той пре, ажъ у тры погибелѣ гнется,
А тепер сидитъ собѣ, якъ журавель у просѣ,
Тилко жъ що хочь говори, есть щось в іого в носѣ;
Нащож якъ и нащинецъ отъ лиха пряцюе,
Що въ Бога день на ступѣ и въ жорнахъ танцюе.
А коли попадешь той осмакъ и лядскую,
Або шелягъ зламаній, копѣйку якую,
Не збагнешь куди вткнути — всіого душа хоче.
А що дай да й кождому-то таки опроче:
Жунка гризе голову, а тутъ дѣти в крики,
Хочь би вже якого, то зобютъ с полетыки;
Хиба еще и сіого хлѣба запитаю,
Коли жъ недзо, то и прощай, брате Николаю!
Жунку з дѣтми з блеску гдесь зацуприкую,
А самъ пручъ куди очи и почемчикую.
Шкода балагурити и свѣтомъ нудити —
Нумо тилко спитаймо тенета розбити;
Дававъ Богъ братця людямъ, и намъ обицався.
Я бъ таки бачця тута чогось сподѣвався.

Мужик 2.

Не ймимь я грѣхъ, щобъ тутъ було що такое;
Якъ бачишь, то все от се ничого светое.

От я бъ тобѣ раявъ...
Идавъ хлѣбъ и без того, твуй батко да и маты,
Я жъ кажу, що ти скрутишь, що тобѣ без працѣ
Нащож було наперед брехат; якъ собацѣ,
Якіись тебе катъ тягнувъ сюда воловодомъ;
Мнѣ и трапилос зойтись из дурнимъ удодомъ
Чого ти за се годенъ? якъ би на лихого,—
Врернав бы до смерти, якъ псища якого.

Мужик 3.
Стуйте! за яку трасцю сплелися ви битись?
Плюнте на мару, згинте, покинте казитись!

Мужик 2.
Тху на тебе все лихо, якъ злекавъ проклятій;
Старій вже, якъ собака, да отъ глуповатій.

Мужик 3.
Ти б казавъ: бугай дурній верещить, рикае,—
Я бо казавъ: хто тебе в шію попирае?

Мужик 1.
Да де в лиха пре в шію? тут соромъ казати:
Дала мнѣ товариша Іродова мати.

Мужик 3.
Чи не мѣсцеж, от якъ бачишь, чимъ воно благее.
Чи еще, жъ! матчинъ сину, се хиба бъ такее.

Мужик 1.
От же вунъ не те човпетъ, скрутивсь да звертѣвся;
Що не верчу покинуть, да годѣ — насѣвся.

Мужик 3.
Чи справдѣ? ну перестань, к кату не казися!
Атъ покинувши сунку, за крило берися.

Мужик 2.
Етъ же, коли намоглись, дакъ и закидаймо,
Атъ закидавши, тут же и позасѣдаймо,
Бо заразъ треба глушить, тѣлко бъ що упало,
Щобъ к матерѣ спаленуй те(не)тъ не порвало.

(«Киевская старина», т. 59, октябрь, 1897, «Приложенія», стор. 104—105).

ХТО В №... НЕ БУВАВ
(1757 р.).

Хто въ №... не бувавъ
Той и лыха не знававъ;
А я въ № прожывавъ
И много бидъ принявъ:
Дякува́въ, паламарувавъ,
И попа до церкви рано пробуждавъ;
И ще жъ до того людямъ угождавъ:
И М... панщину работавъ.
Бо чуть-свитъ свитае,
То есаулъ Кирносъ до школы прыходжає
          И глашае:
Дьяче, на панщыну, косыть.
Або будешь брусья носыть...
Ище крипче гоныть
На ланъ паньскій
Иван Пивторацкій...
Люде говорять:
«Горе тоби, горе, дьяче.
Згынешъ ты въ насъ, небораче...»
Здѣ читатель мене извини
И назадъ лысток переверни.
     Хто хоче лыха зазнаты,
     Ныхай иде въ №... дьякуваты:
     То буде панщыну въ будни робыты,
     А въ суботу ходыть звоныты,
     Сала по сели прохаты
     И скризь за хлибомъ шмаруваты.
Въ церкви же горшка не маемъ,
И покрышку для вогли позычаемъ
     Сіе вамъ изображаю
     И самъ зъ №... утикаю.

(Вірш цей виписаний з «Ирмологіи», виданої 1757 р., див. «Киевская старина», кн. 10—12, 1897, стор. 38).

УРИВКИ З ТВОРІВ ІВ. НЕКРАШЕВИЧА
(друга половина XVIII ст.).

СПОРЪ ДУШИ И ТѢЛА
(1781 р.).

Душа.

Ахъ горе мнѣ, ахъ бѣда! что дѣлат(ь) не знаю,
въ скверномъ тѣлѣ живучи, горко воздихаю.
Предлежит погибель мнѣ, адъ на мя зѣваетъ,
врагъ діяволъ день и нощъ лестно искушаетъ,
Дабы в' сѣть свою вловит(ь) неусыпно тщится,
обходит, какъ лютій левъ, рыкаетъ, ярится.

Тѣло.

А чего жъ ты такъ, душе, коснишъ на молитву,
не познала ль ты еще вражію ловитву,
Не видѣла ль ты еще, каковые сѣти,
врагъ полагает тебѣ, как бы уловити.
И ловилъ ужъ многократъ, ловилъ окаянну,
какъ во гробѣ на одрѣ, спящу отчаянну.
Ты спишъ, онъ всегда не спит, ловит тебе тшится,
спящаго жъ кого ловит, не трудно то зрится.
Спящъ пойти обороном никогда не может,
спящей к тебѣ душе кто уже поможет?
Богъ, но ты всегда его много прогнѣвляешъ,
когда сердца чистоту грѣхами оскверняешъ.
Богъ, источникъ чистоты, любитъ добродѣтель,
любит, кто точный его закона хранитель.
Любитъ, кто теплу пред нимъ молбу проливает,
то и от врага тог(о) крѣпко защищает.
Кто жъ удаляется сам от его защити,
тотъ не может никогда от врага избити.
А ты естли хочъ не быть во вражіей сѣти,
то мои пріими, душе, за благо совѣти.
Встань от одра и внимай, что Павелъ говорит,
да освѣтить тя Хрістосъ, да врагъ неуловит.

(Наталя Кістяківська, Сатиричне та побутове письменство XVIII в., випуск І, Твори Івана Некрашевича, Київ, 1929, стор. 3).

ПИСМО НАПИСАННОЕ К' ІВАНУ ФИЛѢПОВИЧУ
(1781 р.).

Напрасно между людми тое слово сливет,
что попъ, что видитъ в' людей, тотчасъ
в' карманъ берет.
Ибо не вездѣ оно силу ту имѣетъ,
Собственнаго бо другой защитить не смѣет.
А чтобъ чуждое что взят(ь), то во вся опасен,
и людскій бо поговоръ честнымъ всегда страшенъ.
Вашець же, видно, не попъ, такожъ ни поповичъ,
но совсѣмъ простъ человѣкъ, Іванъ Филѣповичъ,
Да не простую должность на себя пріймаешъ
и завременно уже дѣйствоват(ь) всчинаєшъ.
Ахъ, какъ кажется весма знатной тотъ прибитокъ
себѣ что нибудь взымат(ь), другимъ дать убитокъ.
Когда бъ толко всякому тое дѣлать волно,
промысленниковъ такихъ было бы доволно.
Но многимъ когда не грѣхъ, то стидъ возбраняетъ:
тѣмъ чуждаго присвоить всякой не дерзаетъ.
Когда жъ случится, в' кого взявши, потеряти,
безъ требованія тотъ тщится отдавати.
Вашець же какъ мало кто, в дому с насъ случился,
взялъ на то мой каламаръ, чтобъ там и залился.
На прошеніе жъ о том ни мало взыраешъ,
да, какъ на подданого, с гордостью рыкаешъ.
Думалъ же я, что грабѣжъ за панщину взято,
да на тожъ есть десятникъ, того бы послато,
А не самому ходит(ь) грабѣжъ в' меня брати;
когда не посланъ слуга, ни сталъ пановати.
Да еще жъ знать позабилъ книгъ в' позыку взяти,
будто прочитат(ь), а мнѣ чтобъ болшъ не видати.
Имѣю я тестаментъ, лѣтопись ростовскій,
библію священную, малъ трудъ богословскій
И другіе книжицы; когда хочешь взяти,
Прійди развѣ как сами мали будуть в' хатѣ,
И скажешь, что «потерялъ, что мнѣ можешъ зделат(ь)?
я платить ненамѣренъ, изволь тое вѣдать».
О, хорошъ такой отвѣтъ, толко безполезный;
многимъ былъ после за то конецъ почти слезный.
Не чернильница моя мене принуждала,
чтобъ рука моя сіе к' тебѣ написала,
Но слова твои и нравъ, гордостью надменный:
Ставишъ, что я пред тобой совсѣмъ вничиженный.

Гордился сказать, «прости, я хочу откупить»;
Отвѣчалъ бы я, «изволь себѣ в' томъ не трудить».
И такъ бы оно было, по честныхъ примеру;
сихъ бо то должно всегда навикать манеру.

(Наталя Кістяківська, Сатиричне та побутове письменство XVIII в., випуск I, Твори Івана Некрашевича, Київ, 1929, стор. 7—8).

ЯРМАРОК
(1792 р.).

Хвилонъ и Хвесько.

Хвил(он):
Оже дай здоровъ, Хвеско, що ты ярмаркуешъ?
що добре тутъ продаешъ, або що купуешъ?
Хвес(ко):
Та мовчи, бра Хвилоне; продавъ свою клячу.
Хвил(он):
А ну, бра, за що ты збувъ ту шкуру собачу?
Хвес(ко):
Та оцце, за повъ пета изопхнувъ насилу,
аделе[1] купивъ собѣ за повъ шта кобылу.
Хвил(он):
Яжъ тобѣ давно казавъ; годи възъ[2] держати:
сѣна зовсѣмъ не вкусить и стала хромати.
Хвес(ко):
Э, добре, бра, що тобѣ усюди шанцюе,
усякъ не лиха хоче, коли що купуе,
Да не всякому пайди́ть, хочъ и переплатишъ,
не тѣлко не заробишъ, але ще й утратишъ.
Хвил(он):
Їо, да се жъ ты, якъ бачу, тѣлко праштикуешъ,
все гнетесся, а досить, добре й ты гандлюешъ.
А чи въэ пакъ ты продавъ воли генъ онъ тіи?
коли нѣ, продай минѣ, даромъ що слепіи.

(Наталя Кістяківська, Сатиричне та побутове письменство XVIII в., випуск I, Твори Івана Некрашевича, Київ, 1929, стор. 9).

[1] Мабуть — аджежъ.
[2] М. І. Петров читає: вже.

УРИВКИ З ТВОРІВ Г. С. СКОВОРОДИ
(1722—1794 рр.).

ПѢСНЬ 3-я.

Весна люба, ахъ, пришла, зима люта, ахъ, пройшла!
Уже сады расцвѣли и соловьевъ навели.

* *
*

Ахъ ты печаль! прочь отсель! Не безобразь красныхъ селъ.
Бѣжи себѣ въ болота, въ подземныи ворота!

* *
*

Бѣжи себѣ прочь во адъ! не для тебе рай и садъ.
Душа моя процвѣла и радостей навела.

* *
*

Щастливъ тотъ и безъ утѣхъ, кто побѣдилъ
смертный грѣхъ.
Душа его — Божій градъ, душа его — Божій садъ.

* *
*

Всегда сей садъ даетъ цветы, всегда сей садъ даетъ плоды,
Всегда весною тамъ цвѣтетъ, и листъ его не падетъ.

* *
*

О боже мой, ты мнѣ — градъ! О боже мой, ты мнѣ — садъ:
Невинность мнѣ — то цветы, любовь и миръ — то плоды!

* *
*

Душа моя есть верба, а ты еси ей вода.
Питай мене въ сей водѣ, утѣшь мене въ сей бѣдѣ.

* *
*

Я ничего не боюсь; однихъ грѣховъ я страшусь.
Убій во мнѣ всякій грѣхъ: се — ключъ моихъ всѣхъ утѣхъ!

(Сочиненія Григорія Саввича Сковороды, собранныя и редактированныя проф. Д. И. Багалѣемъ, Юбилейное издание (1794—1894 г.), 7-й том Сборника Харьковского историко-филологического общества, Харьковъ, 1894, стор. 261).

ПѢСНЬ 10-я.

Всякому городу нравъ и права;
Всяка имѣетъ свой умъ голова;
Всякому сердцу своя есть любовь,
Всякому горлу свой есть вкусъ каковъ.
А мнѣ одна только въ свѣтѣ дума,
А мнѣ одно только не йдетъ съ ума.

* * *

Петръ для чиновъ углы панскiи третъ.
Федька купецъ при аршинѣ все лжетъ.
Тотъ строитъ домъ свой на новый манеръ.
Тотъ все въ процентахъ: пожалуй повѣрь!
А мнѣ одна только въ свѣтѣ дума,
А мнѣ одно только не йдетъ съ ума.

* * *

Тотъ непрестанно стягаетъ грунта.
Сей иностранны заводитъ скота.
Тѣ формируютъ на ловлю собакъ,
Сихъ шумитъ домъ отъ гостей, какъ кабакъ,
А мнѣ одна только въ свѣтѣ дума,
А мнѣ одно только не йдетъ съ ума.

* * *

Строитъ на свой тонъ юриста права.
Съ диспутъ студенту трещитъ голова.
Тѣхъ беспокоитъ Венеринъ амуръ.
Всякому голову мучитъ свой дуръ.
А мнѣ одна только въ свѣтѣ дума,
Какъ бы умерти мнѣ не безъ ума.

* * *

Тотъ панегирикъ сплетаетъ со лжей,
Лѣкаръ въ подрядъ ставитъ мертвыхъ людей,
Сей образы жировыхъ чтетъ тузовъ,
Степка бѣжитъ какъ на сватьбу въ позовъ.

* * *

Смерте страшна! замашная косо!
Ты не щадишъ и царскихъ волосовъ,
Ты не глядишъ, гдѣ мужикъ, а гдѣ царь —
Все жерешъ такъ, какъ солому пожаръ.

Кто жъ на ея плюєтъ острую сталь?
Тотъ, чія совѣсть, какъ чистый хрусталь.

(Сочиненія Григорія Саввича Сковороды, собранныя и редактированныя проф. Д. И. Багалѣемъ, Юбилейное издание (1794—1894 г.), 7-й том Сборника Харьковского историко-филологического общества, Харьковъ, 1894, стор. 266—267).

ПѢСНЬ 18-я.

Ой ты, птичко, жолтобоко,
Не клади гнѣзда высоко!
Клади на зеленой травкѣ,
На молоденькой муравкѣ.
Отъ, ястребъ надъ головою
Виситъ, хочетъ ухватить,
Вашею живетъ онъ кровью
Отъ, отъ, кохти он остритъ!

* * *

Стоитъ яворъ надъ горою,
Все киваетъ головою.
Буйны вѣтра повѣваютъ,
Руки явору ламаютъ.
А вербочки шумятъ низко,
Волокутъ мене до сна.
Тутъ течетъ поточекъ близко;
Видно воду ажъ до дна.

* * *

На что жъ мнѣ замышляти,
Что въ селѣ родила мати?
Нехай у тѣхъ мозокъ рвется,
Кто высоко въ гору дмется,
А я буду себѣ тихо
Коротати милый вѣкъ.
Такъ минетъ мене все лихо,
Щастливъ буду человѣкъ.

(Сочиненія Григорія Саввича Сковороды, собранныя и редактированныя проф. Д. И. Багалѣемъ, Юбилейное издание (1794—1894 г.), 7-й том Сборника Харьковского историко-филологического общества, Харьковъ, 1894, стор. 273).

БАСНЯ 6.

Колеса часовіи.

Колесо часовой машины спросило у другаго: скажи мнѣ, для чего ты качаешся не по нашей сконности, но въ противную сторону? Мене,— отвѣчало другое,— такъ здѣлалъ мой майстеръ и симъ вамъ не только не мѣшаю, но еще вспомоществую къ тому, дабы наши часы ходили по разсужденію солнечного круга.

Сила. По разнымъ природнымъ склонностямъ и путь житія разный. Однакъ всѣмъ одинъ конецъ — честность, миръ и любовь.

(Сочиненія Григорія Саввича Сковороды, собранныя и редактированыя проф. Д. И. Багалѣемъ, Юбилейное издание (1794—1894 г.), 7-й том Сборника Харьковского историко-филологического общества, Харьковъ, 1894, стор. 155).

ПИСЬМО 83-е.

Любезный другъ Василь Максимовичъ!

Слава человѣку не оцѣненное есть сокровище. Справедливо мы дѣлаемъ, что богатство честно собранное сохраняемъ или похищенное выискиваемъ. Такъ справедведливость требуетъ отъ насъ, дабы ми честными дѣлами наживали и сохраняли себѣ славу, а похищенную клеветничими кохтями опять возвратить себѣ старались. Вы, другъ мой, думаю, повѣрете, коль злобныхъ я имѣю оглагольниковъ. Если бы они обычные мнѣ беззаконія приписывали, сносно бы было. Но сіи немилосердники толь неограниченнымъ дышутъ на мене языковредіемъ, что кромѣ чрезвычайной моихъ нравовъ порчи, отъ нихъ проповѣдуемой, дѣлаютъ мене душегубителемъ или еретикомъ и по сей причинѣ запрещаютъ подкомандным своимъ слушать моихъ разговоровъ. Сего я не стерпя, сдѣлалъ краткое очищеніе, которое вамъ другу моему посылаю. Оно хотя лаятельныхъ ихъ челюсть заградить не можетъ, однакъ думаю по нѣсколько сдѣлаетъ косноязычными, дабы незлобніи и правіи сердца меньшѣ отъ сего соблазновъ претерпѣвали. Другъ вашъ Григорій Сковорода.

(Сочиненія Григорія Саввича Сковороды, собранныя и редактированныя проф. Д. И. Багалѣемъ, Юбилейное издание (1794—1894 г.), 7-й том Сборника Харьковского историко-филологического общества, Харьковъ, 1894, стор. 113—114).

ВАКУЛА ЧМЫРЪ.

(Уривок, кінець XVIII ст.).

Ишовъ зъ корчмы
Вакула Чмыръ,
напывшысь до пьяна;
згубывъ люльку,
чубукъ, губку
и тютюнъ зъ гамана.

Видъ городу
у слободу
винъ одбрывъ чымало,
Прышло жъ въ думку
тягты люльку,
ажъ тільки кресало;

оглядівся,
изумывся,
що нема худобы;

теперъ пропавъ,
зовсімъ заклявъ

ніначе зъ хоробы:
враже́нный хміль
іого припікъ
до якоі шкоды!
бувъ якъ козакъ,
теперъ харпакъ,

соромъ до господы.
Став гадаты
якъ зібраты
козацькую збрую;
назадъ побрывъ,
и неглядівъ
на годыну злую.
Вітеръ и снігъ
валыть изъ нігъ,
и зла заверуха
въ вічы струже
прытьмомъ дуже,
а винъ таки трюха.
Чвалавъ доты,
до охоты,

гукаючы грімко,
поки збыцьця
и зблудыцьця
давъ іому злый дідько.
Збывсь зъ дороги,
а другої
немусыть попасты;
що робыты?
що чыныты?
і ось прышло пропасты.

Пішло на звідъ:
уже и слідъ
замела зла хвукга;
ворчыть, сопе,
своѣ човпе,
стоя въ руки хука.

(Грамматика Малороссійскаго **Нарѣчія**.
Соч. Ал. Павловскій, СПб,1818, стор. 93—95)

УРИВКИ З «ЕНЕЇДИ» І. П. КОТЛЯРЕВСЬКОГО

(за списком 1794 р.).

70. Теперь Еней убрався в пекло,
прїйшов зо всѣмъ на инчїй свѣтъ:
тамъ все пожовкло и поблекло,
зеленого нычого нѣтъ,
тамъ тилько туманы велыкы,

там чуты жалобные крыкы,
там мука грѣшнымъ не мала.
Еней съ Сивиллою глядѣлы,
якїи мукы тут терпѣлы,
якая кара всѣмъ була.

* * *

71. Смола тамъ въ безднѣ клокотѣла,
игралася, а въ казанахъ
жывыця, сѣрка, нефть кыпѣла,
палавъ огонь! велыкїй страхъ!
въ смолѣ сѣй грѣшныкы сыдѣлы
и на огнѣ пеклысь, горѣлы,
хто якъ за вищо заслуживъ.
Perомъ не можно напысаты,
не можно и въ казкахъ сказаты,
якихъ було багацько дывъ.

* * *

72. Панивъ за те тамъ мордовалы,
и жарылы зо всѣхъ бокивъ,
що людямъ льготы недавалы
и ставылы ихъ за скотивъ;
за те воны дрова возылы,
въ болотахъ очеретъ косыли,
носыли въ пекло на пидъ палъ.

. . . .

119. Ни холодно було, ни душно,
а саме якъ безъ сѣряка.
И весело тамъ и не скушно,
на велыкоднихъ якъ святкахъ;
колы кому що захотѣлось,
то тутъ мовъ зъ неба и вродылось.
От-такъ то добри тутъ жылы!
Еней се зрѣвшы дывовався,
и тутъ ягы своей спитався,
зъ якихъ си праведни булы.

* * *

120. «Не думай що бъ булы чыновни,
Сивилла сей дала отвѣтъ:
«або що грошей скрыни повны,
або въ якихъ товстый живитъ;

не тѣ се, що въ цвѣтныхъ жупанахъ,
въ кармазынахъ або въ сафянахъ:
не тѣ, що съ чоткамы въ рукахъ,
не рыцари, не розбывакы,
не тѣ се, що крычатъ: «и паки»!
не тѣ, що въ золотыхъ шапкахъ».

* * *

121. «Се бѣдни, ныщи, навѣжени,
що дурнямы щислялы ихъ,
старци, крыви, слепорожденни,
зъ якыхъ бувавъ лышъ людскій смѣх;
се що съ порожными сумкамы
жылы голодни пидъ тынамы,
собакъ дражнылы по дворахъ;
се тѣ, що «Бигъ дасть!» получалы,
се тѣ, якыхъ выпровожалы
въ потылыцю и поплечахъ.

4. ЗРАЗКИ МОВИ ЦЕРКОВНО-ОРАТОРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

Твори церковно-ораторської літератури другої половини XVII ст. писалися переважно книжною макаронічною мовою, яка становила суміш української мови з елементами старослов'янської, польської і латинської. Зразками такої мови і є уривки, подані з творів І. Галятовського і А. Радивиловського.

Твори Л. Барановича, уривки з яких також друкуються в цьому розділі, написані в основному старослов'янською мовою.

НАУКА АЛБО СПОСОБ ЗЛОЖЕНЯ КАЗАНЯ І. ГАЛЯТОВСЬКОГО, 1659 р.

(Уривок).

Фотознімок зроблено з книги Ф. Буслаєва, Историческая христоматія церковно-славянскаго и древне-русскаго языковъ, М., 1861 г., стор. 1126—1127.

Кто хочет казанє оучинити, найпер-
ше мает положити з писма стгω Θемы,
котрая єсть фундаментω всегω ка-
заня, бо ведлуг Θемы, мусит ся по-
вадати все казанє, в котором знай-

двются три части. Першая часть Єзордгум, Початокъ, в котором Казнодѣя приступъ чинитъ досамой речи, которую мае повѣдати и ѡзнаймуетъ людем Пронозыцію свою постановленіе ꙋмыслу своегѡ, що постанови и ꙋмысли наказаню мовит, и показати, ѡчимъ хочетъ Казанє мѣти, и проситъ Бга алб пречтую Дѣву ѡ помочь и людей ѡ слуханє. Другаа часть Нарраціа, Повѣсть, во втой части повѣдаетъ южъ Казнодѣя тое людем, що ѡбѣцалъ повѣдати, южъ показуетъ тую речъ, которую ѡбѣцалъ показати. таа часть єстъ найболшаа, бо к ней все Казанє замыкаетса, и до ней иншіи части стагаютса. Третаа част єстъ Конклюзіа, Конецъ Казана, к той части Казнодѣа припоминаетъ тую речъ, которую повѣдалъ в Нарраціи и напоминаетъ людей, жебы ѡны к такойса речи кохали, єсли будетъ таа речъ добраа єсли зась злаа; напоминаетъ людей жебыса такой речи хронили.

Тыи всѣ части маютса згажати з Ѳемою, бо якъ з малогѡ жрола выходитъ великаа Рѣка, єднакъ кода в Рѣцѣ згожаетъса з тоїю водою, котораа єстъ к жродлѣ, такъ змалой Ѳемы, великое походитъ Казанє, за-

ЧЇимъ части котрымися ѡказанию знайдуютъ, покиныся з Өемою згажати, жебы што ся ѡ Өемѣ знайдуетъ, тое ѡ взхордїумъ и ѡ Наррацїи, и ѡ Конклюзїнся знайдовало. — —

Способъ зложена Казаня, который тутъ написалемъ ѡбачишъ въ всѣхъ моихъ казанахъ, бо кождое казане мое ведлугъ Өемы написано, што ѡ Өемѣ, тое ѡ взхордїумъ, и ѡ Наррацїи, и ѡ Конклюзїи знайдуется, и ѡ кождомъ казаню мое, Наррацїа з Пропозыцїею згожается, што ѡ Пропозыцыи ѡбѣцалемъ мовити и показати. тое ѡ Наррацыи мовилемъ и показале: — —

Можешъ повабити людей дослухана тлумачачи якое имя, и можешъ цѣлое Казане часомъ зменити оучинитъ наприкладъ ѡ Имю, гды будешъ повѣдати, ѡ чого Богъ называется, ѡ богаства, же богатый естъ ѡ милосердїи, ведлугъ Апостола Павла: Богъ же богатъ сый въ милости, еще и ѡтого Богъ называется, же богатый естъ ѡ мудрость, ведлугъ тогожъ Апостола Павла: Ѡглубина богатства премудрости и разума Божїа.

«СЛОВО А*) ЧАСУ ВОЙНЫ» А. РАДИВИЛОВСЬКОГО (1650—1688 рр.)

СЛОВО А ЧАСУ ВОЙНЫ», ПОБУЖАЮЧЕЕ ВОИНОВ ХРИСТІАНСКИХ ДО ПОТКАНЯ СЯ З ТУРКАМИ И ТАТАРАМИ

Ополчитеся за братію вашу, сынов ваших, и жены ваши, и домовъ вашихъ: Неемія, глава 4...

Кгды на якое панство без жаднои вины непріятель якій окрутный зъ войськомъ наступаетъ, нетылко оное спустошити и до панства своего прилучити, але наветъ самыхъ рейметаровъ албо справцовъ онаго, и людъ посполитый, жены ихъ, чада, братію и любимыхъ друговъ в тяжкую неволю запровадити, албо под мечъ пустити усилуючи; таковому войною ся спротивляти, и отиймовати писаніє святое не забороняетъ, слухачу православный. Наступовали негдысь невинне мадіанитове на людъ ізраилскій, хотячи их мечем искоренити, жены, чада, братію, и пріятелей и вес ихъ набытокъ вигубити албо в неволю забрати; щожъ реклъ на онъ часъ, богъ до Моисея гетмана их? — казал абы войско якъ найрыхлѣй собралъ и войною ся такъ окрутному и страшному непріятелеви одоймовалъ... Чи можетже быти окрутнѣшій и страшнѣйшій намъ непріатель яко турчинъ, который хотячи отчизну нашу милую до конца спустошити, церкви божіи сплюгавити, в мечеты албо стайнѣ обернути, жены ваши, чада ваши, братію и приятелей ваших и всѣх насъ албо мечемъ выгубити, албо в неволю запровадити. Якож ся такъ окрутному и страшному непріятелеви спротивити маете, если не войною? взявши теды себѣ бога в помощъ и пресвятую богородицу, ополчитеся за братію вашу, сынов ваших, и жены ваши, и домов вашихъ.

Чтобы васъ до росправы военной з тым окрутным и страшнымъ непріятелемъ порушити могло, о томъ до любви вашей сіе слово мѣти желаю.

«ПРИКЛАД» З ПРОПОВІДЕЙ А. РАДИВИЛОВСЬКОГО.

Пишется въ исторіяхъ, же единъ лакомый богачъ згубилъ зъ грошми мѣшокъ и что прудшей кажет обволати тую свою згубу, обецуючи нагороду. Алить подлои кондыціи человѣкъ, знайшовши мѣшокъ, отдаетъ богачеви, который, переличивши гроши, ґды въ нихъ дуката не доставало,

*) Тут А — числівник, означає *перше*.

почнетъ ового бѣдного человѣка турбовати и до права потягати, абы ему дуката вернулъ. Онъ ся судіи справует, ижъ яко тыи гроши зъ мѣшкомъ знайшолъ, такъ ихъ бынамнѣй не рушалъ, але просто до него на оное обволане бѣглъ. Судія, уважаючи лакомого богача хтивость и невдячность, такій чинитъ декретъ: поневажъ невдячный богачъ статечне твердилъ, же въ его мѣшку было дукатовъ триста, а тутъ тылко двѣстѣ девятдесятъ и девять знайшлися зъ мѣшкомъ, теды явный доводъ, же то не его были гроши, але иншого человѣка, до которои згубы жеся иншый панъ не призналъ, теды тую суму тому человѣкови, который оную знайшолъ и которую ему сама фортуна на подперте убозства и выпосажене дщерей его принесла, суд справедливый присужает.

(М. Марковский, А. Радивиловский, южнорусский проповедник 17 в., Киев, 1894, Приложения к главе пятой, стор. 85).

З КНИГИ «ТРУБЫ СЛОВЕСЪ» Л. БАРАНОВИЧА, 1674 р.

Фотознімок зроблено з книги Ф. Буслаева «Историческая христоматія церковно-славянскаго и древне-русскаго языков», М., 1861, стор. 1167.

1. *Начало стихотворенія:* **На титулѣ книги сея — —**

На сіа ТРУБЫ уши наклоняйте.
ТРУБАМИ ТРУБЫ сюда всполняйте.
Праздники стыхъ сіа ТРУБЫ Трубатъ,
Да Празднолюбцы Ихъ себѣ улюбатъ.— -

2. *Изъ слова:* **На стаго кнзя Владиміра. Міца Іюля еі.**

Стый Владимі, въ стом Крщеніи нарече Василіи, Слышателю Боголюбленый. Василіосъ, Црство знаменует: Подобаше Има въ Крщеніи Црков пріати Владиміру, Крщеніем бо въ Црткы Нбномы, приготоваса: Аще кто не родиса ѿ Воды и Дха, не внидѐ въ Цртво Бжее *). На Крщеніи быс

Владимі́ръ Васи́ліемъ, бысть Црем, оубо аки Црь входи въ Цртво Нбное. Коимъ путемъ сей Ро́сскій Кнзь въ Цртво вниде ~ на нынешней присмотримся Про́поведи. — —

Владимі́ръ Стый водою Крщеніа себе, и всю свою державу ѡчисти и ѿ скверны варварскіа ѿмы. Въ снъ Светославль сей недаде ему света истиннаго, самъ въ тме сый, ни истинныа славы; Гдь ему Блгть, и славу дасть. Гдь светъ пришедый въ міръ, просвети его светомъ разума: сеи его видети славу, славу, яко единороднаго ѿ Оца сподоби *), да истинно будет не слово, но деломъ Снъ Светославль. — —

Стый Владиміре, Цркви, Яже ты самъ создалъ еси, и яже твоа чада созаху, къзапустеніе пріидоша, ово самимъ временемъ, ово различными браними: возвигни паки, ѿроди Россію въ первую красоту, Црю, и Великій Кнже Росскій, оумоли Ба, да оумножи лета Цра и Великагѡ Кнза Нашъ: ради оумноженіа хвалы своеа, Владиміре, владей міро, иже въ злѣ лежит *), да лежи въ блгомъ. Владимире оумоли на мя: Россію ороси, кровавая Роса, ты въ Цртвіи Нбно сіаеши яко слнце, оусуши ю. а мы Ба крепк, Влку, Кнза Смиреніа, в тебе Кнзѣ Росско, к Снахъ Твоихъ Стртотерпца Кнзехъ Росскихъ Бориса и Глеба, и въ ины Росскихъ Стыхъ: Яже Бъ паче звездъ оумножи, въ веки Хвалити будемъ. Аминь.

З ПЕРЕДМОВИ ДО ЗБІРНИКА ПРОПОВІДЕЙ Л. БАРАНОВИЧА «МЕЧ ДУХОВНИЙ», 1666 р.

Фотознімок зроблено з книги Ф. Буслаєва «Историческая христоматія церковно-славянскаго и древне-русскаго языковъ», М., 1861, стор. 1147.

1. Изъ предисловія къ читателю.

Сихъ брани полны времен, нитоже тако полезно, яко же Мечъ; Читателю Возлюбленный. Како потребенъ Мечъ? Сам Хс въ Еvліи извѣсти, егда къ ученикѡ свои рече Иже не има да продаст ризу свою и купи Мечь *). — — Са Хс имый въ устах свои Мечъ, Воюющую свою Цркевъ, аки Кораб управляе; идѣже плаканіе учнцы Гни не чимъ инным точію Мечами дхѡвными строя: на ядрилѣ же сегѡ Хва Корабля, Помо Крылъ свои придает, стый Архагглъ Міхаил съ Мечемъ, гла: Кто яко Бгъ? Плывет же и противенъ Корабль Совѣтъ нечестивыхъ еретикѡвъ: Мечъ и тѣмъ въ устнахъ ихъ, Язык бо ихъ Мечь ѡстръ **) но сей Мечъ не из устъ Хвых исходитъ, изъ уст ѡца ихъ, ѡца лжы древнаго змія, на ядрилѣ ихъ ѕмій съ своим Мечемъ: Изѡстриша языкъ свой яко змиинъ ***) Но не бойтеся сегѡ Меча ѕміина, утверждаетъ свои Хс: Се даю вамъ власть наступати на ѕмію и на скорпію, и на всю силу вражію ****). Мечем уст своихъ Хс убиваетъ началника ересе имущаго въ устѣх мечъ ѕміинъ. — —

Цртвіе Нбное нужно есть и нужницы восхищаю е *). хранит егѡ двєрей паче Рая, Херувимъ съ Мечем огненны, но и все Нбо ѡграждено ест Мечами, чре нихже проходити нуждно есть. и самъ Хс пріиде съ Нбсе в Міръ сей съ Мече, гла: Не пріидохъ въврещи миръ но Мечъ **); Мечъ явѣ нужныя зде и жестокія жизни Цртвія ради Нбнаго завѣщаныя, въ Міръ вонзе: яко сегѡ ради и Иконописца, иже начертаваю на образѣ Міра Кртъ, начертавати бы на немъ Мечъ. — —

СЛОВНИЧОК СТАРИХ І НЕЗРОЗУМІЛИХ СЛІВ

Абіє — зараз, відразу
Абовѣмъ — бо, через те що
Албо — або, чи
Аспидъ — найотруйніша змія
Аще — якщо, коли

Барзо — дуже, швидко, хутко
Бурмистръ — 1) міський голова; 2) управитель панського маєтку
Бусый — сірий
Бынаймнѣй — принаймні

Валный — загальний, головний
Валчити — воювати, битися
Варунокъ — умова, заклад, охорона
Ведлугъ — згідно з чим, за, по
Веєлзевула — рід мавпи; злий дух
Векша — білка
Взасполъ — разом
Вибадатися — вичитати, розшукати, домогтися
Вотнина — спадщина, що дісталася від батька
Врихлѣ — швидко, незабаром
Вѣно — посаг; викуп за вчинену шкоду
Вьрьв — община

Гардъ — загорода з каміння у воді, де ловлять рибу; риболовецький завод
Гды — коли, як
Гзакъ — хан половецький
Гмѣна — громада, община
Гоголь — різновид качки
Голдовати — шанувати, слухатися, коритися, бути підвладним
Голважня — ступка, міра для солі
Головникъ — убивця
Гость — купець
Грайцар (крайцер) — дрібна австрійська монета
Гривна — грошова одиниця

Даже — щоб, з метою, хай
Деспектъ — докір, зневага, образа, наклеп
Дикая вира — грошова пеня, яку платить уся община
Дидаскалъ — учитель, учена людина
Дѣднина — спадщина, одержана від діда

Едемський — чудовий, прекрасний
Ексордіумъ — початок, вступ до промови

Же — що, але, та, бо
Жебы — щоб, коли б
Жолнѣръ — вояк
Жродло — джерело

Зане — тому що, через те що
Зацный — достойний, почесний, знаменитий
Збытный — зайвий, надмірний
Звлаща — особливо, тим більше

Імнологія — пісня, спів
Іовсагъ — благо, майно, багатство

Казане — проповідь
Казнодѣя — проповідник
Капитула — колегія духовних осіб при єпіскопській кафедрі католицької церкви

Каштеляничъ — управитель замка; сановник, що засідав у польському сеймі
Келчикъ — витрата
Кмѣть — господар, хазяїн
Коганъ — державець, каган
Колвекъ — коли-небудь
Кондыція — договір; служба, посада
Конклюзія — закінчення промови з підсумком усього сказаного
Кончакъ — хан половецький
Ктиторъ — 1) будівник церкви; 2) попечитель церкви; 3) церковний староста
Куна — шкіра куниці, яка мала значення грошової одиниці; грошова одиниця.

Латво — легко, неважко
Лацно — вільно, легко, зручно
Лечъ — але
Ляментъ — плач, голосіння
Ляментовати — плакати, ридати, кричати

Малжейство — шлюб, подружжя
Маєстратъ — міське судове і цивільне управління
Маєтность — нерухоме майно, власність
Мензство — сила, мужність, відвага
Ментрога — служба церковна
Мзда — нагорода

Наррація — розповідь
Насады — судна з плескатим дном
Незголдований — нескорений
Нелюбіє — незадоволення
Ницовати — перекручувати, зневажати
Ницующий—перекручуючий, принижуючий
Ногата — грошова одиниця, приблизно 50 коп. сріблом

Обавати — чарувати, ворожити
Обволати — оголосити, закликати
Обволаньє — оголошення, заклик
Обфитность — достаток, багатство
Обфитый — багатий, достатній
Овый — цей, той, інший
Овьнъ — вівця, баран
Ознаймовати — доводити до відома, повідомляти
Опанча — рід верхнього одягу
Осочити — знайти
Отвѣняти — забирати віно, відбирати, відокремлювати
Отручоно — взято, відраховано
Офѣровати — жертвувати, давати в жертву

Падєніє — відмінок
Папежъ — папа римський
Паче — більше, краще
Пенежный — грошéвий
Поблѣце — прилюдно, публічно
Поголовщина — винагорода за смерть чи вбивство
Погребъ — похорон
Покони вирнии — закони, звичаї, обов'язки, зв'язані з виплатою «виры»
Полоть — половина туші, розрізаної вздовж
Полтретия десяте — двадцять п'ять
Поневажъ — бо, через те що, тому що
Понеже — оскільки
Поняти — взяти
Послухъ — свідок
Посполу — разом, гуртом
Презъ — через, протягом
Пренагабанья — примушування, насильство
Прокурація — опіка
Просодія — учення про віршування

Рабшагъ — неволя, полон
Рачитель — прихильник, благоволитель, дбайливець
Рачити — любити, дбати, хотіти, погоджуватися, зволити
Реченіа — слова
Рихло — швидко, скоро, хутко, зараз
Рочки судовне — терміни судових справ, які починались першого числа кожного місяця і тривали два тижні
Рочуся — присягаюся, божуся, спираюся, вимовляюся
Рядовичь — залежний від феодала селянин, смерд

Рѣзанъ — грошова одиниця, приблизно 20 коп. сріблом

Свада — суперечка, бійка
Свѣнѣ — крім, поза, зверх
Синопсисъ — огляд, нарис
Сиричь, *сирѣчь* — тобто
Сморци — смерчі
Сорексъ — куча
Спудеи — слухачі, учні братської школи
Сродзе — жорстоко, люто
Стругъ — човен, судно
Стугна — річка, доплив, що впадає в Дніпро вище Трипілля
Супружьство — дієвідміна

Телекъ — земельна ділянка
Тестаментъ — заповіт
Тивунъ — уповноважений князя
Тулъ — колчан для стріл
Тяжаръ — обоз
Тщий — порожній, марний

Уборок — невеличка міра сипучих тіл
Уразы — рани
Урбаръ — документ, в якому визначаються податі і обов'язки селян перед поміщиком

Утрапенькe—страждання, мука, утиски

Флісъ — гребець; сплав лісу по воді
Фрасунокъ — сум, скорбота, туча

Хульникъ — особа, яка когось чи щось ганьбить

Ци — чи
Цнота — доброчесність, чеснота
Цная — поважна

Чернядь — чорна чубата качка

Шарварокъ — примусова робота по ремонту доріг, мостів
Швагеръ— шурин
Шелягъ — старовинна дрібна монета
Шишакъ — шлем, каска
Шкута — 1) слабосильна тварина; 2) ні до чого не здатна людина

Щекарство — лайка

Южъ — уже

Ядрило — мачта
Ялмужна — милостиня
Яша — взяли (3-тя особа мн. аориста)

ЗМІСТ.

Стор.

Передмова 3

Розділ І. **Літературна мова епохи Київської держави і наступної епохи феодальної роздробленості (X—XIII ст.).**

Вступні зауваження 5

Соудъ Ярославль Володимирица. Правда Роусьскаа 6

Грамота великого князя Мстислава Володимировича та його сина Всеволода від 1130 р. 8

«Повѣсть времянных лѣт» за Лаврентіївським списком 1377 р. . 9

Слово о полку Ігореве 11

Уривок з Галицько-Волинського літопису 12

Розділ II. **Українська літературна мова доби формування української народності.**

Вступні зауваження 14

Практичні завдання 15

1. Зразки мови актово-урядових документів

Купча грамота 1359 р. 17

Жалована грамота 1459 р. . . . . —

Литовський статут 1529 р. 18

Випись съ книгъ кгродскихъ Воеводства Киевского 20

2. Зразки мови наукової літератури.

З «Лексиса...» Лаврентія Зизанія 22

З передмови до граматики і перша сторінка граматики М. Смотрицького 24

З «Лексикона Славенороссского» П. Беринди 28

Стор.

3. Зразки мови полемічної літератури.

Посланіе Афонскаго монаха Іоанна Вишенскаго ко всѣмъ православнымъ жителямъ Юго-Западной Руси и Польско-Литовского Королевства 29
Посланіе Афонскаго монаха Іоанна Вишенскаго къ митрополиту и епископам Юго-Западной Руси, принявшим унію 30
Вишенський, «Зачапка мудраго латынника съ глупыъ русиномъ въ диспутацію, или по просту рекши въ гаданіе, или бесѣду» 32
Палінодія или Книга Обороны (1621 р.) З. Копистенського . . 35

4. Зразки мови художньої літератури.

З «Вѣзерунка цнот» Єлисея Плетенецкаго 37
«Гєликонъ то єсть садъ умѣетности» 38
«Ляментъ» 40
Інтермедія друга по третьому акті до драми Я. Гаватовича 1619 р. 42
«Слово о збуреню пекла» 45

5. Зразки мови культово-релігійної літератури.

Уривок з «Пересопницького євангелія» 48
Передмова до «Книги о вѣрѣ» 49

Розділ III. **Українська літературна мова доби формування української нації.**

Вступні зауваження 50
Практичні завдання 51

1. Зразки мови актово-урядових документів

Охранная грамота гетмана Хмѣлницкаго Кіевскимъ мѣщанамъ 52
Справа Иванихи Браилъковни Гапки з Педорою Юричкою слово в слово заведена 53
Визнане Васково на Гринца Тахтавуловского о знайденю скарбу 55
Судъ надъ двумя Василями (зять Дирявощоковъ и зять Левковъ), обокравшими хлѣбную яму у дочери Косинскаго Марьи —
Лист кошового К. Малашкевича до Київського ген.-губ. М. І. Леонтьева 1743 р., 27 травня 57
Уривки з першої друкованої пам'ятки Закарпаття «Урбару» . . 58

2. Зразки мови історично-наукової літератури.

Уривок із «Синопсису» І. Гізеля 60
Сторінка із «Синонимы Славенороссокой» 61

Стор.
Літопис Г. Грабянки 62
Літопис Самовидця 65
«Сказаніє о войнѣ козацкой з поляками...» С. Величка 66

3. Зразки мови художньої літератури.

Вірші Климентія Зінов'єва 67
Пѣсня о взятіи козаками Варны 69
З гадяцької віршованої збірки Зах. Дзюбаревича 70
Уривок з Першої великодної інтерлюдії М. Довгалевського . . 71
Хто в №... не бував 73
Уривки з творів Ів. Некрашевича 74
Уривки з творів Г. С. Сковороди 77
Вакула Чмыръ 81
Уривки з «Енеїди» І. П. Котляревського . . . . —

4. Зразки мови церковно-ораторської літератури.

Наука албо способ зложеня казаня 83
«Слово а часу войны» А. Радивиловського 86
«Приклад» з проповідей А. Радивиловського . . . . —
З книги «Трубы словесъ» Л. Барановича 87
З передмови до збірника проповідей Л. Барановича «Меч духовний» 89
Словничок старих та незрозумілих слів 90

Артём Амвросиевич Москаленко, Хрестоматия по истории украинского литературного языка
(на украинском языке).
Государственное учебно-педагогическое издательство
«Радянська школа».

Артем Амбросійович Москаленко, Хрестоматія з історії української літературної мови.

Редактор *М. Колінчук*

Технічний редактор *Г. Дерев'янко* Коректор *І. Якубовський*

Здано до набору 13/VIII 1954 р. Підписано до друку 30/XI 1954 р. Папір 84 × 108[1]/32. Друк. арк. 3, умовн. арк. 4,92, видавн. арк. 5,18. Тираж 20.000. БФ 05599. Зам. № 1068. Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», Київ, Ново-Павлівська 2, Видавн. № 6363. Ціна без оправи 1 крб. 05 коп.

Надруковано з матриць Книжкової фабрики ім. Фрунзе Головвидаву Міністерства культури УРСР, Харків, Донець-Захаржевська, 6/8, в друкарні «Комуніст» Головвидаву Міністерства культури УРСР, Харків, Пушкінська, 29.

3 куп.

Ціна 1. ~~крб. 05 коп.~~